

Česká zemědělská univerzita v Praze
Institut vzdělávání a poradenství

SOCIÁLNÍ PSYCHOLOGIE

TEXTOVÁ STUDIJNÍ OPORA

PhDr. Drahomíra Oudová, Ph.D.

2014

Evropský sociální fond
Praha a EU – Investujeme do vaší budoucnosti

Autor: PhDr. Drahomíra Oudová, Ph.D.

Recenze: PhDr. Martin Dlabal, Ph.D.

Editor: Mgr. Jiří Votava, Ph.D., Ing. Barbora Jordánová

Vydavatel: Česká zemědělská univerzita v Praze,
Institut vzdělávání a poradenství

Náklad: 350 výtisků

Rozsah: 84 stran

Vydání: první

V Praze 2014

Za jazykovou správnost odpovídá autor.

Tato publikace vznikla v rámci projektu OPPIA Sirius.

ISBN 978-80-213-2457-2

© Česká zemědělská univerzita v Praze, Institut vzdělávání a poradenství
Evropský sociální fond
Praha a EU – Investujeme do vaší budoucnosti

OBSAH

JAK PRACOVAT S TEXTEM?	5
KAPITOLA 1: ÚVOD DO SOCIÁLNÍ PSYCHOLOGIE	6
1.1 Sociální uvažování v předvědeckém období.....	6
1.1.1 Starověká filosofie	6
1.1.2 Středověk	7
1.1.3 Počátky novověku	7
1.2 Sociální psychologie a příbuzné vědy	13
1.2.1 Sociální psychologie a filozofie.....	13
1.2.2 Paradigma ve vědě	13
1.2.3 Metody sociální psychologie.....	15
KAPITOLA 2: POJETÍ A PŘEDMĚT SOCIÁLNÍ PSYCHOLOGIE	22
2.1 Pojetí sociální psychologie.....	22
2.1.1 Příklady sociocentrického přístupu	22
2.1.2 Příklady přístupu orientovaného na jednotlivce	23
2.2 Předmět sociální psychologie	24
2.3 Determinace lidské psychiky	25
2.3.1 Nature versus nurture.....	25
2.3.2 Empiristé	26
2.3.3 Nativistické teorie.....	26
2.3.4 Interakcionismus.....	27
2.4 Sociální determinace	27
2.5 Sociální prostředí a sociální situace	29
2.5.1 Sociální prostředí	29
2.5.2 Sociální situace	30
KAPITOLA 3: SOCIÁLNÍ INTERAKCE A SOCIÁLNÍ VZTAH.....	33
3.1 Sociální stimulace	33
3.2 Sociální interakce	36
3.3 Sociální vztah	37
KAPITOLA 4: SOCIALIZACE.....	40
4.1 Vymezení socializace	40
4.2 Socializační teorie	41
4.2.1 Teorie připoutání (attachmentu)	41
4.2.2 Teorie skupinové socializace, (J. R. Harrisová, 1995)	43
4.3 Procesy socializace.....	44
4.4 Etapy socializace	44
4.5 Výsledky (produkty) socializace	45
KAPITOLA 5: SOCIÁLNÍ UČENÍ.....	47
5.1 Sociální učení.....	47
5.1.1 Sociální posilování.....	47
5.1.2 Nápodoba, imitace.....	48
5.1.3 Observační učení (Observace- pozorování, odezírání)	49
5.1.4 Identifikace (ztotožnění)	51
5.1.5 Interakční učení.....	52

KAPITOLA 6: SOCIÁLNÍ POZICE, STATUS A ROLE.....	54
6.1 Sociální pozice	54
6.2 Sociální status	55
6.3 Sociální role	56
6.3.1 Jedinec a role	56
6.3.2 Indukce rolí.....	58
6.3.3 Konflikty rolí	58
KAPITOLA 7: SOCIÁLNÍ SKUPINY.....	61
7.1 Vymezení sociální skupiny	61
7.1.1 Význam sociálních skupin	61
7.2 Klasifikace skupin.....	62
7.3 Skupinová struktura.....	64
7.3.1 Individuální systém rolí a skupinový systém rolí	65
7.3.2 Vytváření podskupin (frakcí).....	66
7.3.3 Vůdcovství ve skupině	66
7.3.4 Typy skupinové organizace, styly vedení (Kurt Lewin)	67
7.4 Vývoj skupiny (B.W.Tuckman)	67
7.5 Skupinová dynamika	68
7.5.1 Sociální facilitace, sociální usnadnění.....	69
7.5.2 Sociální lenivost	70
7.5.3 Skupinová polarizace	71
7.5.4 Skupinové myšlení	72
7.5.5 Deindividuace (odosobnění).....	72
KAPITOLA 8: SOCIÁLNÍ NORMY A KONFORMITA	75
8.1 Druhy norem.....	75
8.1.1 Normy obecné a speciální	75
8.1.2 Normy konvenční: zvyky a obyčeje.....	76
8.1.3 Normy institucionální.....	76
8.1.4 Vztah mezi konvenčními a institucionálními normami	77
8.1.5 Tabu	78
8.1.6 Normy ideální	78
8.1.7 Internalizace norem.....	78
8.2 Konformita.....	79
8.2.1 Nepravá a pravá konformita, opačná konformita	80
8.2.2 Experimentální měření a výzkum konformity.....	81
ZÁVĚR	83
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	84

JAK PRACOVAT S TEXTEM?

Textová studijní opora ze sociální psychologie je úvodem do sociální psychologie. Jeho cílem je seznámit studenty s některými koncepcemi a pojmy sociální psychologie. Texty jsou uspořádány tak, aby bylo jednoduché se v nich orientovat a aby napomohly pochopit sociální jevy a zvýšily citlivost studentů v jejich sociální realitě. Sociální jevy a jejich zákonitosti jsou součástí jakékoliv sociální interakce, pedagogické, poradenské, partnerské, pracovní. Porozumění sociálním jevům vede ke kultivaci interpersonálních vztahů, předcházení zátěží v profesích, kde jsou stěžejní mezilidské vztahy.

Záměrem tohoto textu nebylo představit problematiku sociální psychologie v celé šíři ani postihnout všechna témata sociální psychologie. Text obsahuje pojetí a předmět sociální psychologie, představuje pojmy sociální prostředí, sociální stimulace, sociální interakce. Upozorňuje na průběh a procesy socializace, vrůstání do sociálních skupin a popisuje formy sociálního učení, kterými se po celý život jedinec adaptuje na sociální prostředí. Součástí textu jsou pozice a statusy jedinců ve skupině i problematika chování člověka v dané sociální pozici a možné konflikty, které chování v rolích svému nositeli přináší. Lidské sociální prostředí je bohatým zdrojem modelů k napodobování a k observačnímu učení. V sociálním prostředí se formují obsahy norem, kulturních vzorců a hodnot, které lidé přejímají a zároveň přetvářejí. V sociální stimulaci se projevují vlivy významných druhých, rodiny, vrstevníků, spolupracovníků, kultury a médií. Informace a uvědomění si těchto jevů je prvním krokem k pochopení rozmanitosti druhých lidí kolem nás i k poznání vlastních projevů chování.

KAPITOLA 1: ÚVOD DO SOCIÁLNÍ PSYCHOLOGIE

Cíle kapitoly

Nahlédnout do historie a různých proudů, které ovlivňovaly jedince a společnost a souvisí se sociálním uvažováním. Vymezit vztah sociální psychologie a příbuzných oborů. Popsat některé metody sociálně psychologického výzkumu.

Klíčová slova

Základy sociálního uvažování, Platón, Aristoteles, Epikuros, středověk, patristika, scholastika, moc a Niccolo Machiavelli, Thomas Hobbes, vliv psychoanalýzy a behaviorismu na sociální psychologii.

Sociální psychologie se koncipovala jako věda počátkem 20. století. Její kořeny jsou spojeny s filosofickými názory o sociální povaze lidského bytí.

1.1 Sociální uvažování v předvědeckém období

Starověká filosofie

1.1.1 Starověká filosofie

V souvislosti s problémy spojenými se sdružováním lidí do sociálních útvarů (např. polis, městský stát ve starověkém Řecku) se ve starověku vykryštovaly dva myšlenkové proudy: platónský a aristotelovský.

1.1.1.1 Platón (427-347 př.n.l.)

Platón řadil stát nad úroveň jedince. Jedinec se musel o začlenění do společnosti vzdělávat pod dozorem příslušných autorit. Pro Platóna je primární jednotkou společnost, obec jako organismus, jedinec je jeho součástí. Jedinec se ve společnosti chová tak, jak se tomu naučil, proto by ho společnost měla vést k žádoucím ideálům. Předpokladem pro to, aby jedinec mohl uspokojovat svoje potřeby je jeho vstup do organizovaných společností. Podle Platóna je vztah člověka ke společnosti založen na smlouvě, která mu přináší prospěch, chová-li se v souladu s organizací společnosti. Platon sledoval spíše účinky organizování společnosti na jedince. Společnost jedince ochrání, když bude potřebovat. Při porušení norem společnost převychovává jedince, nebo ho potrestá vyhnanstvím.

1.1.1.2 Aristoteles (384-322 př.n.l.)

Byl žák Platóna. Člověk je dle Aristotela **zoon politikon**, tedy bytost společenská. Pro zachování a zdokonalení života jednotlivce je nezbytné společenství s jinými jednotlivci. Aristoteles chápe sdružení občanů ve státě, založené na zákoně a ctnostech, jako záruku nejvyšší formy mravnosti. Tvrdí, že člověk je tvor společenský již svou podstatou a žije přirozeně v pospolitosti, vstupuje do vztahů, z nichž se přirozeně vyvinou rodiny, rody i stát.

1.1.1.3 Epikuros (341-270 př.n.l.)

Představitel raného hedonismu. Lidské chování determinují biologické pudy, cílem lidského chování je zajistit si a udržet příjemné prožitky a vyhnout se bolesti. Chování lidí se řídí principem slasti. Slast znamená nepřítomnost duševního a tělesného utrpení a představuje pro člověka nejvyšší dobro. Hedonisté sledovali výlučně egoistické cíle a bránili se všemu, co těmto cílům bránilo. Pokud není uspokojována potřeba blaha, důsledkem je pasivní lhostejnost, ústící do otupující rezignace.

1.1.2 Středověk

Středověk

Ve středověku je rozhodující vliv křesťanství, za své východisko přijímá vedle přirozeného rozumu a smyslového poznání ještě božský princip. Výhradní postavení ve všech oblastech života měla církev. V neklidném období středověku nabízelo církevní učení jistotu a víru v lepší budoucnost. Myšlenkovou spojnici mezi antikou a středověkem se stala patristika, později scholastika. *Patristika* (z lat. *pater* = otec) je středověký myšlenkový směr odpovídající ranému období křesťanské vzdělanosti. Nazývá se podle církevních otců, kteří v období 2.-13. století obhajovali křesťanské pojetí antické filozofie. Významným představitelem je **Aurelius Augustinus, svatý Augustin** (354–430 př. n. l.)

Scholastika (z lat. *schola* = škola) je středověký myšlenkový směr, syntéza křesťanství a aristotelovské filozofie, který byl dominantní na církevních školách a univerzitách v 9. - 15. století. Základem tohoto směru bylo vyložení a obhájení církevních dogmat rozumem. "Pravdy víry" se měly stát i "pravdami rozumu". Nejvýznamnější představitel scholastiky je **Tomáš Akvinský** (1225 – 1274).

Dle Tomáše Akvinského je člověk již od přirozenosti občanský, společenský a současně lze o každém člověku uvažovat dvojím způsobem, a to jak o jednotlivci tak jako o části společnosti.

1.1.3 Počátky novověku

Počátky novověku

Objevuje se další téma sociální psychologie: moc a její role v sociálních vztazích. Téma moci je spojeno se jmény Niccola Machiavelliho a Thomase Hobbesa.

1.1.3.1 Niccolo Machiavelli (1469-1527)

Machiavelli viděl základ sociálního dění v přirozenosti lidské povahy, která je zlá a egoistická. V knize „Vladař“ (1513) doporučuje vladařům, aby si při plnění slibů osvojili způsoby zvěře (jak vládnout a mít moc nad poddanými). Odtud pochází pojem *machiavelismus*: bezohledná metoda politického úskoku a násilí bez zřetele k mravním zásadám, směřující k vytvoření silného národního státu. Machiavelli při zkoumání společnosti uvádí, že morální a náboženské ideje nejsou

hlavními motivy, těmi jsou hromadění a ochrana majetku a moci. Machiavelliho dílo je třeba spojovat s dobou, ve které vzniklo. J. Výrost a I. Slaměník hovoří o *machiaveliánském syndromu* (zkr. Mach-syndrom) který představuje „*souhrn cynických přesvědčení o lidské povaze a následně manipulativních strategií a taktik sociálního chování, zaměřených na ovládnutí a ovlivňování ostatních ve prospěch dosažení vlastních cílů.*“ (J. Výrost a I. Slaměník 1998, s. 69).

1.1.3.2 Thomas Hobbes (1588-1679)

Anglický empirický filozof a psycholog. Jeho kniha „**Leviathan**“ (1651) dala základ pro většinu západní politické filozofie z hlediska teorie společenské smlouvy. Spojuje utilitární princip s pudem sebezáchovy, uplatňujícím se ve formě **vůle k moci**. Je to vůle k moci, která vyplňuje život člověka stálou rivalitou. Všichni lidé jsou svou povahou nepřáteli všech. Odmítá altruismus, který je v člověku pouze jako reakce na donucovací sociální síly společnosti, altruismus je následek tlaku společnosti, nikoli přirozenost člověka. Tyto koncepce byly kritizovány filosofy 18. stol. Kantem, encyklopedisty. V jejich romantickém pojetí došlo k druhému extrému: člověk je ve své podstatě dobrý, zlo je výsledkem společenského života.

Psychoanalýza

1.1.3.3 Psychoanalýza – Sigmund Freud (1856 – 1939)

Psychoanalýza je psychologíí mezilidských vztahů, které jsou formovány sociální zkušeností v nejranějším dětství. Rozhodující působení dle Freuda připadá nezměnitelným biologickým faktorům, pudům. Psychické poruchy jsou výsledkem vnitřních konfliktů, na které se díval jako na srážky přirozených pudů a sociálních zkušeností. Jestliže se přirozené pudy a společnost vzájemně vylučují, potom společnost nemůže být přímým důsledkem lidských instinktů. „*Lidé před 1000 lety, a to je nepatrná doba pro biologické změny, byli patrně nesociální a zvířecí bytosti, proto instinkty moderního člověka jsou pravděpodobně antisociální. Mohly by být příčinou, že se moderní člověk chová způsobem svých prehumánních předků. Proto vznikla společnost, aby potlačila instinktivní chování a posílila v člověku tendence žít s jinými lidmi v kooperaci.*“ (Freud, S., 1997, s. 256)

Freudova teorie psychosexuálního vývoje je často prezentována zúženě, jako by se týkala jen sexuálních tužeb a chování. Ve skutečnosti se zabývá daleko větší šíří problémů, jako jsou základní konflikty: mezi dětskostí a zralostí, instinktivními touhami a společenskými normami, přáním a realitou. Jejich vyřešení je velmi důležité pro povahový vývoj jedince a společenský život. Toto extrémně biologizující pojetí bylo neopsychoanalytiky později opuštěno.

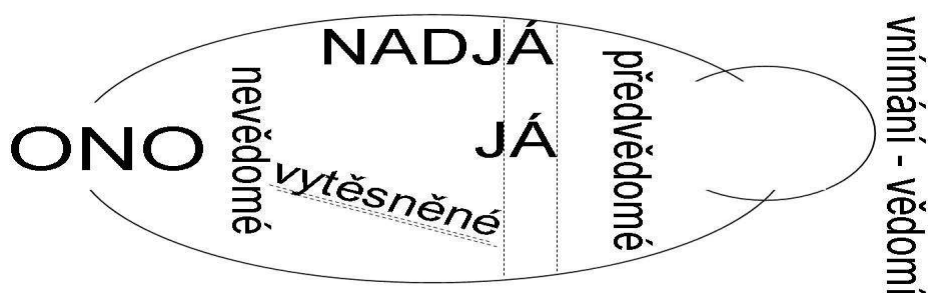
Podle Freuda je psychický aparát složený z **nevědomí, předvědomí a vědomí** a tvoří třídílnou psychiku, skládající se z **Id, Ega a Superega**, které jsou řízené rozpornými principy a cíli.

Nevědomí jsou představy, touhy a přání a zkreslené obrazy skutečnosti, které jsou mimo oblast uvědomování jedince.

Předvědomí jsou myšlenky, rozhodnutí, zážitky a konflikty které si člověk kdysi uvědomoval, ale pak je zapomněl. Může si je však znovu vybavit.

Vědomí je ta část osobnosti, kterou si člověk plně uvědomuje.

**Struktura psychiky
dle Freuda**

Obrázek č. 1: Struktura psychiky dle S. Freuda

Zdroj: Freud, 1991, str. 377

Id (z lat. „Ono“) je nevědomé, autistické, iracionální a řídí se principem slasti (libidem). Ve svém usilování o slast se neohlíží na potřeby druhých lidí. Libido se dostaví tím, že z psychiky je odstraněno podráždění a napětí. U novorozence všechny duševní procesy náležejí k Id, jsou nevědomé a primární. Protože by byl společenský život nemožný, kdyby chování bylo řízeno Id, dětská výchova začleňování do společnosti se zaměřuje na ovládnutí sil Id a jejich usměrnění k přijatelnějším aktivitám. Zčásti se toho dosahuje procvičováním a výchovou vědomé mysli, která chápe, usuzuje a funguje v souhlase se sekundárním procesem myšlení. Jak dítě roste, Ego se vyvíjí a postupně se odlišuje od Id. Ego není od Id striktně odděleno, nýbrž se v něčem překrývají a splývají spolu. Mnoho impulsů z Id vstupuje do Ega a vytváří úzkosti, ty bývají vytěsněním posunuty zpět do hloubky Id a odděleny, aby nemohly vniknout do vědomí. Mnoho impulsů může však být prostřednictvím Ega vědomě kontrolováno a dítě se této kontrole učí. Dětem se sděluje, co je správné a není, jak se mají chovat a proč. Ego postupně vstřebává tato ponaučení a stává se schopným sebekritiky a sebekontroly.

Ego (z lat. Já) je vědomé i předvědomé, racionální, řídí se principem reality. Převádí požadavky id do praktických způsobů uspokojování potřeb a stanovuje povahu a vhodnou dobu uplatnění těchto požadavků. Způsob fungování Ega je založen na realitě a směřuje k opravdovému upokojení potřeby. Ego provádí testování reality:

porovnává přání Id s realitou, v níž jedinec žije a podle toho je přizpůsobuje.

Superego (z lat. Nadjá) je vědomé i nevědomé, funguje na principu dokonalosti. Představuje ideální já a svědomí, vnější kontrolu, obsahuje omezení a zákazy i chválu za dobré chování. Superego vyvolává v život důležitý smysl proto to, co bychom měli a neměli, tlumí impulsy z Id, usiluje o dokonalost, je výrazem sociální složky osobnosti. Individuální chování je výsledkem souhry tří činitelů psychiky:

Id usiluje o okamžité uspokojení svých tužeb.

Ego, které smýšlí na principu reality, se snaží podněty udržet na uzdě a nacházet přijatelné formy uspokojování.

Superego uplatňuje kontrolu prostřednictvím hodnot, předaných rodiči a vstřebaných do nevědomí.

Konflikty mezi Id a Superegem jsou nevyhnutelné. Z tohoto konfliktu vzniká úzkost: **reálná**, je-li strachem před hrozbami vnějšího světa, **neurotická**, je-li obavou z vymknutí se pudů kontrole, **morální**, je-li strachem ze svědomí.

Když je Id ve srovnání s Egem a Superegem velmi silné, chování osoby je antisociální, jedinec necítí vinu, soucit. Když je Superego příliš silné vůči Egu, osoba je frustrována pocity viny, prožívá mravní úzkost, je perfekcionistická. Vůči ostatním moralizuje, je kritická. U zdravého jedince celý systém řídí Ego. Nachází způsoby, jak umožnit dostatečné uspokojení Id, ale ne za cenu vyvolání zkrušujících pocitu viny ze strany pobouřeného Superega.

Freudovy práce ovlivnily nejen současníky a blízké následovníky, ale staly se základem jednoho velmi významného a současného pohledu na jedince a vývoj jeho psychiky. Ve vývoji dítěte zdůraznila úlohu Superega dcera Z. Freuda Anna Freudová, její základní myšlenku můžeme formulovat: Když dítě přísně trestáme, vytváříme silné Superego, které potlačuje přirozený rozvoj Ega. Proto je nutné dítě při výchově pochopit. Existence Superega, do kterého společnost vkládá všechny zákony, sociální procedury, tabu a které vychovává, odměňuje i trestá, je faktorem socializačním. Proto nelze Freudův vliv na vývoj sociální psychologie pominout.

Konflikty mezi Id, Ego a Superego

Konflikty mezi silami Id, Ego a Superego jsou intrapersonální povahy a vytváří dynamiku osobnosti.

Konflikt Id versus Ego: Id se dožaduje okamžitého uspokojení a Ego se snaží na základě testování reality tento požadavek upravit.

Konflikt Id versus Superego: střet požadavků Id, vůči nimž Superego vystupuje pro jejich skutečnou nebo domnělou neetickou povahu.

Konflikt Ego versus Superego: střet mezi racionálním Ego a na dokonalost zaměřeným Superegem. Ego rozumově hodnotí chování

jako etické, ale člověk se při něm může cítit provinile v důsledku dříve zvnitřněných zákazů.

V konfliktech působí **obránné mechanismy** na nevědomé úrovni jako obrana proti myšlenkám a přáním, která vyvolávají úzkost. Druhy obran jsou: **vytěsnění, sublimace, regrese a fixace**.

Vytěsnění je iracionální útěk od nepříjemných myšlenek a přání. Ego vytlačí ohrožující myšlenku nebo přání do nevědomí, ale neodstraní energii těchto myšlenek a přání. To způsobuje úzkost. Projevy vytěsnění jsou: podrážděnost, nedostatek soustředění, nedostatek ohledu na druhé.

Terapie: ujasnit si ohrožující materiál na vědomé úrovni, užít racionální úsudek a učinit rozhodnutí.

Sublimace je proces převedení libida od sexuálního uspokojení do činnosti, které si společnost váží, např. do vědy a umění. Sexuální energie je převedena do tvůrčí činnosti.

Regrese a fixace

Regrese je nižší vývojové stadium, které je méně ohrožující, regrese do orálního stadia se může projevovat jako nadměrné jedení či pití, regrese do análního stadia se může projevovat jako sklon zanedbávat hygienické potřeby nebo pořádek. Regrese je dočasná, fixace je trvalá.

1.1.3.4 Behavioristické teorie

(z angl. behavior = chování)

Behaviorismus je myšlenkový směr, v jehož centru stojí chování, jeho pozorování a měření. Vychází z filozofie pragmatismu (pragma z řeč. = věc, čin), který klade do popředí lidské jednání, praxi. Základní myšlenka je: "Pravdivé je to, co je užitečné".

Cílem psychologie podle behaviorismu je objektivní předvídání a ovládání chování. **Klasický behaviorismus** představovaný **J. B. Watsonem**, vznikl pod vlivem Bechtěrevovy a Pavlovovy reflexologie a jako reakce na subjektivismus introspekce, který v té době v psychologii převládal. Watson požadoval, aby správný vědecký přístup byl zaznamenávat objektivně měřitelné reakce, přičemž vědomí a mentální stavy považoval za odvozené a nezachytitelné.

Na základě kritiky behaviorismu pro jeho mechanistické pojetí, vznikl neobehaviorismus. Jeho představitel **E. C. Tolman** rozšiřuje klasické behavioristické schéma S – R (stimulus – reakce) na **schéma S – O – R**, kde O znamená **intervenující (vmezežené) proměnné**. Za intervenující proměnné považoval stavy organismu, předchozí zkušenosti, zákonitosti nervové soustavy. Vmezežené proměnné jsou operacionálně definované konstrukty, které jsou přímo nepoznatelné a nepřístupné vědeckému poznání, ale se kterými musíme počítat při výkladu učení. Další představitel neobehaviorismu **B. F. Skinner** se zabýval efekty, které má jednání na okolí. Jeho **teorie operantního podmiňování** byla

**Obranné
mechanismy**

**Behavioristické
teorie**

Neobehaviorismus

základem programového učení. Programové učení je založeno na zpětné vazbě, kontrole učení, která probíhá bez učitele a je přenesena na žáka, dále na zásadě postupné aproximace, tj. postupného směřování ke konečnému cíli.

Velkým přínosem behaviorismu je jeho zájem o procesy učení, které se velmi často kryjí s pojmem **socializace**. Sociální psychologie transponovala principy učení do oblasti sociální stimulace. Model učení se považuje za dostačující pro vysvětlení všech sociálních dat a působení skupin bylo redukováno: skupina byla považována za pouhou přítomnost druhých, kteří mohou ovlivnit individuální výkon. Objevuje se jev „sociální facilitace.“ Další vývoj sociální psychologie těmto závěrům úspěšně oponuje.

Behavioristé prováděli řadu sociálně psychologických experimentů v laboratořích, kde za vysoce kontrolovaných podmínek pokusné osoby vykonávaly poměrně jasně určené a definované úkoly. Dle **N. Hayesové** (1998) však docházelo k nízké **ekologické validitě**, protože lidé se v laboratorních podmínkách mohou chovat jinak, než v normálním životě. Problém ekologické validity ukázal, že jak v psychologickém laboratorním experimentu, tak v reálném životě působí dva důležité společenské mechanismy:

- efekt experimentátora
- efekt charakteristiky požadavku

Příklad

*Efekt experimentátora popsali **R. Rosenthal** a **L. Jakobsen** (1968, in. Hayesová, 1998, s.18): „na jedné velké americké škole zaranžovali situaci tak, že učitelé „náhodou“ zaslechli, jak badatelé jmenují několik dětí, které si zřejmě budou příští rok vést neobyčejně dobře. Děti byly vybrány náhodně z průměrných žáků. Když se badatelé za rok vrátili, zjistili, že jmenované děti si zlepšily prospěch a nyní jsou mezi nejlepšími žáky – jen díky očekávání učitelů“. Tento výzkum vedl ke zkoumání teorie nálepkování (labeling theory).*

Příklad

*Efekt charakteristiky požadavku popisuje **D. Orne** (1962, in Hayesová, 1998, s.18): „v jednom experimentu měli respondenti doplnit na list papíru sérii čísel a papír roztrhat a zahodit. Pak měli začít na novém papíře a opět jej zahodit. Když Orne požádal obvyklým rutinním způsobem pokusné osoby, aby pokračovaly, odmítaly. Když jim však řekl, že se jedná psychologický experiment, pokračovaly by do nekonečna. Jednou musel respondenty zastavit, protože ani po šesti hodinách práce neprojevili žádný odpor.“*

D. Orne z toho vyvozuje, že lidé reagují na to, co považují za charakteristiky požadavku experimentu. Dělají to, co se podle jejich názoru od nich očekává. Výsledkem pak může být chování, které je dosti odlišné od chování v normálních situacích.

V současné době se sociální psychologie snaží zanechat laboratorních experimentů a přechází k ekologicky validnějším výzkumům lidského chování. Dle **N. Hayesové** (1998) se více a více přechází k **sociální kognici**, tedy k tomu, jak lidé vnímají okolní dění. Dle **R. Harrého** (1979, in Hayesová, 1998) by se psychologové měli více věnovat **výpovědím** (accounts) lidí o okolním dění. Když hovoříme s různými lidmi a zajímáme se o jejich verzi toho, co se událo, často se nám objeví různé obrazy.

Další, stále oblíbenější přístup k psychologickému výzkumu je znám jako **akční výzkum** (action research): experimentátoři si zde uvědomují, že jejich studie tvoří součást celkové sociální situace a proto ovlivní konání pokusných osob. Vlastní vliv na situaci se pak experimentátoři nesnaží minimalizovat. Smíří se s tím, že situaci ovlivní a zkoumají podstatu svého vlivu společně s podstatou ostatních sociálních procesů, které tam probíhají. Tento nový přístup umožňuje pojmout mnohem více reálných situací a proto získává stále větší oblibu tím, že klade důraz na analýzu výpovědí a akční výzkum. Osoby podílející se na psychologickém experimentu jsou nyní považovány za „účastníky“ probíhajícího sociálního dění, nikoli za „pokusné osoby“, s jejichž chováním se má manipulovat.

Akční výzkum

1.2 Sociální psychologie a příbuzné vědy

Sociální psychologie

Sociální psychologie patří mezi nejvýznamnější základní psychologické vědy, protože **sociální vztahy** a **sociální prostředí** jsou pokládány za jeden ze základních faktorů formování lidské psychiky.

1.2.1 Sociální psychologie a filozofie

Filozofie jako věda věd, ovlivňuje orientaci a metodologický postoj ostatních věd, tzv. paradigma.

Paradigma (z řeckého *parádeigma* = vzor, příklad model) určitý vzor vztahů či vzorec myšlení.

1.2.2 Paradigma ve vědě

Paradigma ve vědě

Podle koncepce **T. S. Kuhna** je paradigma souhrn základních domněnek, předpokladů, představ dané skupiny vědců. Ke každému paradigmatu patří i metodická pravidla řešení, intuitivní postoje a hodnocení problémů. Proměna vědeckého paradigmatu se děje zvraty, vědeckými revolucemi.

Ke zvratům dochází po určité době tak, že se dosavadní paradigma vyčerpá. Nastává období, kdy již nevyhovuje při řešení některých otázek ve vědě, tyto nevyhovující odpovědi Kuhn označuje jako anomálie. Nahromadí-li se mnoho anomálií, dochází ke hledání nového paradigmatu a po dokončení tohoto procesu znovu nastává období tzv. normální vědy.

1.2.2.1 Sociální psychologie a obecná psychologie

Sociální psychologie navazuje na obecnou psychologii, ale současně pomáhá obecné psychologii k hlubšímu pochopení psychických procesů. Obecná psychologie studovala vztah jedince a prostředí, ze kterého abstrahovala sociální stimulaci, nezabývala se interpersonálními vazbami a styky a vztahy mezi jedinci a skupinami. Sociální psychologie uplatňuje názor, že žádná psychologie nemůže být úplná, pokud zanedbává pohled na člověka jako na sociální bytost.

Sociální psychologie má sice vlastní problematiku, která je dána problémy sociálního chování a sociální zkušenosti, má své metody (např. postojové škály), ale interpretace zjišťovaných dat se neobejde bez pochopení a respektování obecné psychologických principů.

Sociální psychologie vychází z obecné psychologie. Nemůžeme provádět výzkum v sociální psychologii, neznáme-li, jak člověk vnímá, pamatuje si, myslí, učí se, čím je motivován apod. Sociální psychologie přijala již vypracované koncepce o působení motivů, emocí, myšlení a učení, které byly vyvozeny v oblasti individuální psychologie a v některých případech ze studia nehumánního chování.

Na druhé straně teorie kteréhokoli psychického procesu nemůže být úplná, pokud jí nedoplňují a nedotvářejí výsledky studia člověka ve společnosti. Podstatným znakem života člověka je sociální determinovanost.

Z psychologických věd má sociální psychologie nejbližší k **psychologii osobnosti** (osobnost v sociálním kontextu) a k **vývojové psychologii** (sociální vztahy jako činitelé psychického vývoje).

1.2.2.2 Sociální psychologie a sociologie

Zájem o duševní život člověka ve společenských podmínkách se poprvé prosazuje na půdě sociologie. Sociologie se vztahuje k objektivním stránkám společenského procesu. Pozoruje a popisuje formy lidského sociálního života. Vztah obou disciplín bývá teoreticky vymezován tak, že obsahem sociální psychologie jsou interpersonální vztahy a vztahy jedince ke skupině, jak se projevují v psychickém životě člověka, kdežto primární zájem sociologie směřuje do oblasti obecných zákonitostí sociálních procesů a mezilidských vztahů ve velkých sociálních celcích.

1.2.2.3 Sociální psychologie a antropologie

Antropologie je vědou, která studuje změny lidské existence, tj. jedince i lidstva jako celku v čase a prostoru. Vývoj lidské existence ovlivňují nejen přírodní, ale i společenské zákonitosti. Zvláštní postavení a základní význam nabyly v posledních desetiletích **kulturní a sociální antropologie**, zabývající se styčnými problémy sociologicko-etnograficko-psychologickými.

Kulturní antropologie za svůj vlastní výzkumný cíl považuje stanovení rozdílů mezi jednotlivými kulturami a odkrytí vzorků individuálního

chování, podmíněného zvláštnostmi té či oné kultury. Kulturně antropologické výzkumy ovlivnily psychologii v tom, že vedly k pochopení vztahů mezi sociálně kulturními podmínkami a charakteristickým mentálním vývojem lidí žijících v takových podmínkách.

Sociální psychologii přispěli zejména **M. Meadová** (1928), **B. Malinowski** (1927), kteří prokázali závislost lidské psychiky na kulturním prostředí. V každém kulturním prostředí existují kulturně specifické sociální situace a hodnoty, které se uplatňují v prožívání a chování člověka. Sociální psychologie se začala ve větší míře podílet i na výzkumech psychických procesů v mezikulturních studiích a klade si za cíl prověřit, jak specifická kulturní struktura vede ke specifické mentální struktuře. Kulturní vzorce nepůsobí izolovaně, ale jsou zprostředkovávány konkrétními sociálními podmínkami společnosti. Za podstatný klad lze považovat i skutečnost, že právě výzkumy kulturní a sociální antropologie vedly k tomu, že psychologie se postupně oprostila od absolutizace hodnotových měřítek a norem jen své vlastní kultury.

1.2.2.4 Sociální psychologie a etologie

Etologie je věda o chování různých druhů sociálně žijících zvířat, zkoumá sociální chování zvířat a jeho podobnosti s lidským chováním: sdružování (stáda, hejna) teritoriální chování, boj o vůdcovství ve smečce, namlouvací rituály, komunikace. Poznatky z etologie ovlivnily sociální psychologii.

1.2.3 Metody sociální psychologie

Každá vědecká disciplína má svoje **metody** a **metodologii**, která je daná předmětem vědy.

Metoda: z řec. "methodos", tj. cesta za něčím, způsob jak k něčemu dospět.

Vědecká metoda: způsob, kterým vědecký výzkum získává své výsledky, je **objektivní**, tj. přesný postup, který umožňuje opakování za účelem ověření dosažených výsledků, a **přiměřená** objektu a cíli výzkumu.

Nevědecká metoda: např. frenologie = určování povahy člověka na základě tvaru lebky.

Metodologie: teorie vědeckých metod, určuje metody zkoumání psychických procesů stavů a vlastností a pravidla jejich užití.

a) Metodologie kvantitativní: zkoumá kvantitativní metody výzkumu.

b) Metodologie kvalitativní: zkoumá kvalitativní metody výzkumu.

*Metody sociální
psychologie*

	Metodika: konkrétní výzkumná technika, v didaktice vyučovací postup.
Pozorování	1.2.3.1 Pozorování Pozorování je základním způsobem zkoumání v sociální psychologii. Rozlišujeme několik druhů pozorování.
Introspekce	Introspekce je metoda psychologie před vznikem vědecké psychologie. Hlavní kritika introspekce spočívala v námitce, že není možné udržovat ve vědomí určitý obsah a zároveň ho i pozorovat. V současnosti se introspekce nepoužívá při aktuálně probíhajících jevech, ale při minulém prožívání (reminiscence). Aby se zabránilo subjektivnímu zkreslení a zvýšila se spolehlivost, je třeba zachovat několik podmínek: • Má být používána k popisu psychických procesů současně nebo bezprostředně po něm • Je třeba ji používat k popisu výrazných psychických jevů • Materiál získaný introspekci je nutné sbírat systematicky a srovnávat ho s ostatními pozorovateli. Míra spolehlivosti introspekce je dána mírou souhlasných výsledků pozorovatelů
Extrospekce	<u>Extrospekce, neboli pozorování druhých osob, musí být:</u> • objektivní: pozorovatel musí zaznamenávat fakta a nikoliv domněnky • cílevědomé: pozorovatel si musí přesně určit, co má pozorovat • důkladné a podrobné: tomu napomáhá předchozí důkladné studium předmětu pozorování • systematické a plánovité (nikoliv fragmentární a neuspořádané) • pečlivě zaznamenané: popisem, protokolem, videozáznamem apod. Pozorovat můžeme v přirozených nebo v umělých podmínkách, dlouhodobě nebo krátkodobě, zjevně nebo skrytě, volně nebo strukturovaně, situačně nebo souběžně, přímo nebo zprostředkovaně. Spolehlivost pozorování je různá, záleží na objektivitě pozorovatele.
Experiment	1.2.3.2 Experiment Podstata experimentu: Experimentátor za přesných podmínek, které kontroluje a může měnit, zaznamenává určité projevy psychiky (reakce, chování, zážitky), aby potvrdil nebo vyvrátil hypotézu o závislosti těchto projevů na jejich podmínkách. Psychologickým experimentem rozumíme specifickou metodu výzkumu spočívající v záměrném vyvolání určitého chování, v přesně stanovených podmínkách s cílem nejen toto chování registrovat, lépe poznat, nýbrž především psychologicky interpretovat a tím vysvětlit principy a zákonitosti, kterými se řídí.

Proměnná je vědecký konstrukt, kterému jsou přiřazeny určité veličiny.

- **Závisle proměnné** se mění v závislosti na modifikaci nezávislé proměnných.
- **Nezávisle proměnné** jsou kontrolovatelné, experimentátor je modifikuje.
- **Intervenující proměnné** jsou vnitřní proměnné.
- **Aktivní proměnné** jsou proměnné, s kterými můžeme manipulovat. **Určené proměnné** jsou dané, nemůžeme je měnit.
- **Vnější proměnné** jsou vzhledem k cíli výzkumu dané např.: počet zkoumaných osob.

Druhy experimentů:

- **Multivariační:** sledují více proměnných
- **Křížový experiment:** má vyloučit vliv jiných proměnných a potvrdit vliv jedné proměnné
- **Ex post facto:** je zaměřen do minulosti, špatná kontrola nezávisle proměnných, tedy příčin, riziko nesprávné interpretace
- **Orientační experiment:** průzkum, sondáž
- **Laboratorní a terénní experiment**

Přednost laboratorního experimentu je kompletní kontrola, je precizní, přesný.

Experiment se zpracovává statisticky, důležitý je i **výběr** kontrolní a experimentální skupiny, výběr musí být **reprezentativní**.

Reprezentativní výběr reprezentuje celek populace, výběr skupin musí být pořízen tak, aby vnější proměnné nebyly zdrojem systematické chyby.

Dalším experimentálním postupem je **testování hypotéz**, tj. zda rozdíly ve výsledcích experimentu jsou nebo nejsou náhodné, případně zjišťování korelací mezi dvěma jevy, které se vyjadřuje korelačním koeficientem r , korelace může být kladná nebo záporná.

1.2.3.3 Metody explorační

V sociální psychologii představují náročnější soubor metod zpřístupňujících informace o sociální realitě, které nejsou dostupné pozorování a které umožňují jejich přesné zjištění či vypátrání, tedy explorační. Zařazujeme k nim: **rozhovor, interview** (individuální, skupinový – beseda, standardizovaný, polostandardizovaný, nestandardizovaný – volný), **dotazníkovou metodu, metodu sociální anamnézy, psychologické testy** (strukturované a projektivní).

a) Rozhovor

Rozhovor je explorační interpersonální metoda, kdy se jedna osoba táže, druhá odpovídá - respondent.

Explorační metody

Definice

Strukturovaný rozhovor: Otázky, jejich pořadí a formulace jsou předem dány, schéma rozhovoru je předem pečlivě připravené. Otázky jsou kladeny všem vyšetřovaným osobám stejně. Výhodou strukturovaného rozhovoru jsou přesnost a srovnatelnost výpovědí, omezuje vliv dalších podmínek. Nevýhody strukturovaného rozhovoru jsou izolovanost výpovědí, nezachytí souvislosti, není možné klást doplňující otázky.

Volný, nestrukturovaný rozhovor: Otázky jsou určeny účelem výzkumu, nejsou úplně nahodilé. Volný rozhovor je pružný, otevřený, umožňuje akceptovat situaci. Obsah, pořadí a formulace otázek jsou v rukou tazatele. Výhody nestrukturovaného rozhovoru jsou navázání kontaktu, atmosféra důvěry, možnost klást doplňující otázky, dostáváme přesnější a obsažnější informace. Nevýhody volného, nestrukturovaného rozhovoru jsou zdlouhavost, neekonomičnost, obsahuje značnou rozdílnost výpovědí.

Při koncipování rozhovoru se musíme zabývat tím, jak otázky sestavovat. Např.: Je otázka ve vztahu k výzkumnému problému? Je typ otázky vhodný? Použijeme otevřené nebo uzavřené otázky? Není otázka návodná? Je otázka jasná a nedvojsmyslná? Není otázka mnohočetná (respondent zpravidla odpoví na poslední otázku), případně mnohoznačná? Má dotazovaná osoba požadované informace? (např.: Jaký máte vztah k UNESCO, ví co je UNESCO?)

Neobsahuje otázka choulostivý materiál, takže se respondent bude bránit? Je otázka naplněna sociální žádoucností? Sociálně žádoucí odpovědi se obecně pokládají za správné. Příkladem takové otázky je: Máte ráda děti?

Struktura rozhovoru

Struktura rozhovoru:

- **Navázání kontaktu:** „ice broker“, zohlednit okolnosti, prostředí a osobnost respondenta
- **Jednotlivé tematické okruhy** - nagrupování
- **“Trychtýřovité” pořadí otázek:** strukturovat otázky tak, aby vycházely od nového ke starším, od obecného ke konkrétním. “Trychtýř” začíná obsáhlou otázkou a postupně se zužuje ke specifickému bodu. Cílem je zabránit tomu, aby dřívější otázky ovlivnily ty, které přijdou později.
- **Ukončení rozhovoru**
- **Registrace rozhovoru:** verbální a neverbální chování (fyzický postoj, mimika a pantomimika, pohyby očí, naznačené pohyby). Reakce na akceptaci a neakceptaci, na sociální tlak, fyziologické reakce atd.

Při vedení rozhovoru má výzkumník zachovávat pravidlo nemanipulovat, vyvarovat se extrémním interakčním projevům,

autoritativnosti a "kamarádství". Dbát na přiměřené tempo kladení otázek a zachovávat poměr aktivity obou stran. Aktivně naslouchat: parafrázovat, sumarizovat, zrcadlit a vyjadřovat emotivní podtext, sdělovat vlastní pocity (... „jsem rád, že si povídáme“).

Carl Ransom Rogers (1902 – 1987), představitel humanistické psychologie a zakladatel na klienta orientované terapie formuloval tři základní předpoklady účinné komunikace učitele a dítěte: úcta, empatie a upřímnost jako kongruence vnitřního prožitku a chování.

b) Dotazník

Dotazník je explorativní metoda na hromadné zjišťování určitého jevu. Otázky mají psanou formu, vyžadujeme i písemnou odpověď.

Definice

Výhody dotazníku jsou podnětová jednota, spolehlivost, anonymita, dotazník se dá použít pro velký počet jedinců a tím snadno získáme data, hospodárnost, efektivita. Nevýhody dotazníku: musíme počítat s určitou ztrátou vrácených exemplářů, tatáž otázka může mít pro různé lidi různý význam, možné je nesprávné pochopení otázky. Neochota vyjadřovat se písemně, někdo se vyjadřuje lépe ústně, platí i naopak. Respondent může klamat, proto jsou v dotazníku otázky, které měří tzv. "Lži skóre".

Druhy dotazníku rozlišujeme podle různých kritérií:

Druhy dotazníků

Podle způsobu odpovědi zkoumané osoby na otázky na otevřený (může se vyjadřovat volně) a **vázaný** (má vázané odpovědi typu: ano, ne, nevím, případně zaškrťované). **Podle způsobu distribuce** na osobní předání, zaslání, zprostředkované předání jinou osobou. **Podle cíle dotazníku** na výzkumný a průzkumný (anketa).

Etapy práce s dotazníkem: postupně stanovit výzkumný problém, vybrat reprezentativní vzorek na výzkum, stanovit strukturu dotazníku, pořadí otázek (na začátek zařadit otázky, které vzbudí zájem o daný problém a nevyžadují příliš přemýšlení, postupovat od lehčího k těžším, od všeobecného ke specifickému (trychtýřovité uspořádání otázek), realizovat předvýzkum, realizovat výzkum, vyhodnocení dotazníku, kvantifikace dat, analýza a interpretace výsledků.

Podmínky efektivní práce s dotazníkem: zkoumaný problém má být aktuální, dotazník má vyžadovat informace, které není možné získat jinak, má zajistit vysokou motivaci respondenta, nemá být příliš dlouhý ani náročný na čas a vyplňování, má mít přitažlivou vnější formu a uspořádání, nemá zasahovat do intimních stránek respondenta, má zabezpečovat anonymitu, musí obsahovat přesné instrukce (návod jak dotazník vyplňovat, proč jsou informace zjišťovány). Otázky mají být

formulovány jasně a krátce. Dotazník nemá obsahovat otázky dvojsmyslné, sugestivní, nemají se používat neobvyklé termíny.

c) Testy

Definice

Test je standardizovanou zkouškou, při níž zkoumané osoby plní dané úkoly a jejich výkon je kvantitativně nebo kvalitativně hodnocen podle norem získaných na reprezentativním vzorku populace.

Psychologické testy jako psychodiagnostické metody jsou určeny výhradně psychologům, protože vyžadují odborné teoretické vědomosti a jsou náročné na přesnou interpretaci dat.

Druhy testů

Testy dělíme podle různých kritérií:

- **Dle množství osob, kterým je test zadáván** na individuální a skupinové.
- **Dle funkce** na testy výkonnosti a testy osobnosti. Testy výkonnosti jsou testy inteligence, testy schopností nebo testy vědomostí. Testy osobnosti obsahují dotazníky s hodnotící stupnicí, objektivní testy osobnosti nebo projektivní testy osobnosti.
- **Dle vlastností, které testy zkoumají** na testy jednorozměrné a vícerozměrné.
- **Podle času** na testy rychlosti a testy úrovně
- **Podle druhu úloh** na testy verbální a testy neverbální.

Aby psychologický test byl hodnotný a použitelný, musí splňovat tato kritéria: reliabilitu (spolehlivost), validitu (platnost) a musí být standardizovaný.

1.2.3.4 Kazuistika

Definice

Kazuistika (z lat. *casus* – případ) je metoda popisu a rozboru konkrétního jednotlivého případu.

1.2.3.5 Obsahová analýza

Definice

Obsah sdělení je soubor významů, sdělený různými symboly (slovy, hudbou, obrazem), které vytváří sdělení samo.

Elementem obsahové analýzy je jednotka obsahu nebo formy, nejmenší jednotkou je slovo (jednotkový symbol, termín). Jsou známy dvě základní kategorie východisek obsahové analýzy: kategorie substantiální (co je řečeno) a kategorie způsobová (jak je to řečeno).

b) Sémantický diferenciál (metoda CH. Osgooda, 1952)

Definice

Je metoda srovnávání významů daných pojmů pro zkoumanou osobnost.

K určitým pojmům, jejichž význam je srovnáván se přiřazují určité vlastnosti, např. barvy.

c) **Sociometrie:** zakl. J. L. Moreno, 1934

Na základě otázek, která vyjadřují pozitivní nebo negativní volby se sestaví obraz vztahů ve skupině, pozice jednotlivých jedinců ve skupině, dominantní osoby, míra soudržnosti skupiny apod. Grafické vyjádření tvoří sociogram skupiny.

Sociální psychologie jako věda vznikala v první polovině 20. století. Její kořeny jsou spojeny s filosofickými názory o sociální povaze lidského bytí. Z pozdějších psychologických směrů ovlivnily sociální psychologii zejména behaviorismus a psychoanalýza. Přínosem **behaviorismu** byly výzkumy procesu učení, které souvisely s pojmem socializace. Sociální psychologie transponovala principy učení do oblasti sociální stimulace.

Psychoanalýza zdůraznila význam raných sociálních zkušeností v dětství. Struktura osobnosti podle psychoanalýzy obsahuje Id, Ego a Superego. Superego je ovlivněno společností, ve které jedinec vyrůstá, obsahuje hodnoty, normy a vzorce chování, které společnost po jedinci vyžaduje a tím je socializačním faktorem.

Sociální psychologie patří mezi nejvýznamnější základní psychologické vědy, protože sociální vztahy a sociální prostředí jsou pokládány za jeden ze základních faktorů formování lidské psychiky. Má společné pojmy a teorie s **obecnou psychologií**, souvisí se **sociologií**, která klade důraz na význam skupinového života. Čerpá poznatky z **antropologie** i **etologie**. Mezi nejvýznamnější metody sociální psychologie patří **pozorování, experiment, explorační metody: rozhovor, dotazník**.

Shrnutí

1. Co je závislá a nezávislá proměnná v metodě experimentu?
2. Jakou teorii převzala sociální psychologie z behaviorismu?
3. Jakými poznatky obohatila psychoanalýza sociální psychologii?
4. S. Freud popsal tři struktury osobnosti: Id, Ego a Superego. Která z těchto struktur je nejvíce ovlivněna sociálním prostředím?

Otázky

KAPITOLA 2: POJETÍ A PŘEDMĚT SOCIÁLNÍ PSYCHOLOGIE

Cíle kapitoly

Hlavní cíl kapitoly je seznámit se základními pojmy, které si sociální psychologie jako věda vybudovala, o které se opírá a se kterými pracuje.

Klíčová slova

Směr individualistický a sociologický, socius, socialis, societa, předmět sociální psychologie, sociální determinace lidského vývoje, sociální prostředí, sociální situace a Thomasův teorém.

Pojetí sociální psychologie

2.1 Pojetí sociální psychologie

Sociální psychologie jako věda se koncipovala na přelomu 19/20 století, poprvé pojem užil **James Mark Baldwin** v roce 1897, o ustálení termínu se zasloužil Ch. H. Cooley (1902 Spis o lidské povaze a sociálním uspořádání). Formální konstituování sociální psychologie je obvykle spojováno s rokem 1908, kdy byly vydány první učebnice sociální psychologie: americký sociolog **E. A. Ross** je autorem „Social Psychology“ a anglický psycholog **William McDougall** je autorem „Introduction to Social Psychology“. Další autoři spojují vznik sociální psychologie s rokem 1920, kdy se začalo experimentálně sledovat chování lidí v sociální skupině.

Ve vývoji sociální psychologie se jeví dvě tendence sociálního uvažování: sociologizující nebo sociocentrické a psychologizující nebo individualistické. **Sociocentrické** potencuje rozhodující vliv společnosti na jednotlivé členy a v **individualistickém** je rozhodující role jedince jako základního článku společnosti. Tomu odpovídá i dvojí zaměření sociální psychologie:

Psychologicky zaměřená sociální psychologie zkoumá vliv sociálních faktorů na psychické procesy individua.

Sociologicky zaměřená sociální psychologie zkoumá skupinové procesy jako takové, do nichž vstupuje individuum jako element.

Přístup orientovaný na sociální společenství, sociocentrický zdůrazňuje determinující vliv společenských struktur (systémy, instituce, skupiny) na prožívání a chování jedince. Má úzký vztah k sociologii.

2.1.1 Příklady sociocentrického přístupu

Group mind

Group mind (skupinová mysl) je pojem, který vysvětluje interakci jednotlivých myslí jedinců ve skupině. Sociální interakce jednotlivců vede ke společnému způsobu myšlení, cítění, chtění, který není totožný s myšlením, cítěním a chtěním jednotlivce a není ani součtem myšlení, cítění a chtění jednotlivců (W. McDougall, 1920).

Psychologie národů (Völkerpsychologie) vysvětluje národ jako kulturní a jazyková komunitu (Volk), v níž probíhá formování jedince. Psychologie národů je historická a srovnávací sociálně-kulturní psychologie, která se zabývá produkty jednotlivých kultur jako jazyk, zvyky, které se utvářely v sociálních interakcích a formovaly členy dané společnosti.

Psychologie národů

Psychologie davu

Psychologie davu

Charakteristikou davu se zabýval Gabriel Tarde (1834-1904) francouzský filozof, sociolog, kriminolog. Společenské procesy vysvětloval pomocí nápodoby, kterou chápal jako psychologický proces, jehož prostřednictvím dochází k opakování idejí a jejich postupnému šíření ve společnosti. (Dílo: *Zákony nápodoby*, 1890).

Další autor **Scipio Sighele** (1868 – 1913) ve své knize *Delikventní dav* (1891) jako jeden z prvních autorů poukázal na skutečnost, že člověk v davu ztrácí racionální sebekontrolu a ke slovu se dostávají dosud skryté pudy zločinné a kruté povahy.

Gustave LeBon (1841 – 1931) zdůrazňuje iracionálnost a primitivnost davu, popisuje „duši davu“, kde probíhá sugesce, emoční nákaza, anonymita (Dílo: *Psychologie davu*, 1895).

Pro chování jedince v davu je charakteristické:

- **Deindividuace:** jedinec přestává být sám sebou a je jako ostatní.
- **Deracionalizace:** jedinec přestává racionálně uvažovat a propadá pudovým a afektivním hnutím – davová psychóza.
- **Demoralizace:** jedinec se vzdává mravní zodpovědnosti, je stržen davem, bez kritického odstupu.

Přístup orientovaný na jedince, individualismus, zdůrazňuje, že vznik a rozvoj společenských systémů je podmíněn procesy a funkcemi jedince.

2.1.2 Příklady přístupu orientovaného na jednotlivce

- **Hédonismus:** jedinec je motivován principem slasti, každá aktivita jedince je motivována touhou po slasti a vyhýbání se bolesti.
- **Utilitarismus:** (z latinského *utile, utilis*, užitečný) základní podmínkou individuálního i společného jednání je užitečnost důsledků, cílem všech sociálních akcí by mělo být maximální štěstí co největšího počtu jedinců.
- **Moc:** Moc jako sociální vliv se uskutečňuje na základě sociální závislosti.

McClelland (1975) tvrdí, že existují dva mocensky orientované typy osobnosti: lidé, kteří touží po osobní moci, a lidé, kteří chtějí dosáhnout

cíle ve prospěch svůj i ostatních. V prvním případě jde o **moc personalizovanou**, jejím představitelem je nezralá a dravá osobnost. V druhém případě jde o **moc socializovanou** u sociálně zralého jedince. Potřeba moci je sycena touhou ovlivňovat druhé, potřebou dominance, nezávislosti, agrese, ale také potřebou uspokojení, když disponujeme prostředky pro ovlivňování druhých (získání moci) a obrana proti ovlivňování od druhých, udržení vlastního sociálního statusu (strach ze ztráty moci).

V mezilidských vztazích se moc projevuje jako schopnost určitého subjektu přinutit jiný subjekt k žádoucímu postoji nebo konání, ať už na základě fyzické nebo psychické síly. Mocenský vztah je tedy vztahem podřízenosti určitých jednotlivců nebo skupin jiným. Charakter určité konkrétní moci závisí hlavně na tom, kdo je jejím nositelem, jaké jsou její cíle a jakými prostředky se uskutečňuje.

**Předmět sociální
psychologie**

Najděte v odborné literatuře další příklady sociocentrického a individualistického přístupu k sociální psychologii.

2.2 Předmět sociální psychologie

Pojem „sociální“ je odvozen od latinského výrazu *socius*, což znamená druh, společník, někdo, kdo je s někým nějak v kontaktu.

Pojetí **předmětu sociální psychologie** bylo různé. Sociální psychologie přecházela na jedné straně do psychologie, na druhé straně do sociologie. Lze konstatovat, že každý sociální jev má aspekty psychologické, sociologické a kulturní.

Existují v podstatě následující kategorie sociálně psychologických jevů:

- vztah jedinec – jedinec
- vztah jedinec - malá skupina
- vztah malá skupina – malá skupina
- jedinec v davu

Sociální psychologie zkoumá tři základní složky sociálního chování: chování individuální, interpersonální a skupinové. Za nejvlastnější předmět sociální psychologie se často považuje interpersonální chování, které představuje přechod mezi chováním individuálním a skupinovým.

Předmětem sociální psychologie je utváření osobnosti v sociálně stimulujících situacích.

Existuje řada definic sociální psychologie, vždy obsahují termíny: individuum, chování, sociální stimulace, interakční procesy a socializace.

R. Kohoutek (1998) uvádí, že: Sociální psychologie je věda o chování, prožívání a zkušenostech jednotlivce ve společnosti. Studuje např. vrůstání jedince do společnosti, vztahy a interakce osobnosti a skupiny, utváření rolí a pozic jedince ve skupinách.	Definice
Manželé Sherifovi (1956) Sociální psychologie je vědecké studium zkušeností a chování individuí ve vztahu k sociálně stimulujícím situacím.	Definice
C.W. Backman Sociální psychologové studují sociální chování v sociálním kontextu.	Definice
F. H. Allport (1924), Behavioristická definice Sociální psychologie má studovat individuální chování, pokud toto chování je podnětem chování jiných lidí nebo pokud je samo reakcí na chování jiných lidí. (in Nakonečný, 1999)	Definice
D. Krech, R. S. Crutchfield a E. L. Ballachey (1968) chápou sociální psychologii širěji jako vědu o chování jedince ve společnosti. Nakonečný (1999) uvádí, že sociálně psychologické problémy je třeba zkoumat v souvislosti s cit, svědomím a sebepojetím.	
2.3 Determinace lidské psychiky <u>Každý člověk je ve svém vývoji ke svému jedinečnému projevu lidskosti determinován třemi základními skupinami vlivů:</u> • Biologická determinace: vrozené vlivy, zahrnují biologické základy člověka jako organismu, ovlivňují například vloh, dispozice, nebo růst organismu a jeho zralost. • Sociální činitelé: představují vliv sociálního prostředí, vliv ostatních lidí, jejich skupin a výtvarů, zahrnují například rodinu (první sociální prostředí významné pro základ osobnosti, citové vazby, napodobování, jistotu, bezpečí, hmotné zajištění), školu (zprostředkovatel znalostí a zkušeností lidstva, připravuje na povolání) a ostatní sociální vlivy (zájmové organizace, kamarádi). • Vlastní aktivita jedince (sebevýchova, sebepoznání, sebevzdělávání).	Determinace lidské psychiky
2.3.1 Nature versus nurture Vztah, interakci vrozených vlivů a vlivů prostředí vyjadřuje vědecký spor mezi Nature versus Nurture (česky přirozenost versus výchova,	Nature versus nurture

přirozenost proti výchově nebo dědičnost proti prostředí). Tento spor lze charakterizovat jako spor o to, co určuje rozvoj charakteru a sociálních vlastností člověka, zda je to biologie (genetický základ) nebo prostředí (výchova, vzdělání).

„**Nature**“ (příroda, organismus, vrozené kvality) jsou dispoziční vlivy, biologické, vnitřní výbava, se kterou se člověk rodí. Evolučně dané programy chování (vrozené reflexy a instinkty) a dědičnost (přenos vlastností z jedné generace na druhou, nositeli dědičnosti jsou lidské geny, vytvářejí genetický základ individua, genotyp).

„**Nurture**“ (péče, získané kvality, způsob života). Precipitační vlivy, vnější, bezprostředně působící podněty, do nichž se člověk rodí. Sociální a kulturní vlivy. Člověk je bytost společenská, vyrůstá v určité rodině, zemi, kde jsou vyznávány určité hodnoty, funguje v sociálních rolích a je různě vychováván (rodinou, institucemi).

Existují tři základní filosofické náhledy na otázku dědičnosti a prostředí: **empirismus**, **nativismus** a **interakcionismus**.

2.3.2 Empiristé

Empiristé vycházejí z předpokladu, že člověk se rodí jako „nepopsaný list“ (tabula rasa). Podle empiristů jsou psychologické a behaviorální znaky jedinců výsledkem učení a výchovy. Vliv sociálního prostředí se uskutečňuje na základě sociálního učení, formou pozorování a napodobování.

Úkol

Na základě studia odborné literatury vyjmenujte nejvýznamnější představitele empirismu a interpretuje jejich názory.

2.3.3 Nativistické teorie

Rozhodující vliv dědičných dispozic zastávají **nativistické teorie** (natus = narozený). Jejich základní předpoklad staví na myšlence, že charakteristiky lidského druhu jako celku jsou produktem evoluce a že individuální rozdíly jsou způsobeny unikátním genetickým kódem každého jedince. Čím dříve ve vývoji se zkoumaný znak jedince projeví, tím je pravděpodobnost genetické podmíněnosti vyšší. Znaky, které nejsou pozorovatelné při narození, jsou vysvětlovány jako zranění. Jednotlivé změny během vývoje jedince považují za časově podmíněné a předem nastavené. Příkladem těchto předem nastavených vývojových změn je puberta. Nativisté předpokládají, že o tom, jaký člověk bude, je rozhodnuto již v okamžiku početí, neboť osobnost člověka je určena geneticky. Představitelem nativistické teorie je např. **Francis Galton**. Galton vnesl do psychologie studium individuálních rozdílů, zejména rozdílů ve schopnostech. Po přečtení Darwinovy knihy „O původu druhů“ dospěl k závěru, že inteligence je dědičná. Považoval ji za klíčovou vlastnost, která u tělesně slabého lidského druhu zvyšuje šanci na přežití. Také **John Bowlby** s teorií **citové vazby** považuje pouto mezi

Nativistické teorie

matkou a dítětem za vrozený proces, který zajišťuje přežití. Stejně tak Noah Chomsky považuje učení jazyka za schopnost na základě vrozených vlastností. Zastáncem nativismu byl i Sigmund Freud s jeho teorií agrese jako vrozené motivace.

2.3.4 Interakcionismus

Interakcionismus je považován za kombinaci obou zmíněných pojetí. Základní otázka, čím jsou determinovány psychické vlastnosti člověka pozbyla smysl, neboť existují nezvratné důkazy jak pro význam vnitřních dispozic, tak pro účinnost vnějších podnětů. Otázka tedy byla v polovině 20. století přeformulována na: „*Jaký je vliv jednotlivých činitelů vývoje?*“ „*Jaká je vzájemná interakce dědičnosti a vlivu prostředí?*“

Interakcionismus

Odpověď není jednoznačná, ale lze vycházet z platnosti následujících hypotéz formulovaných profesorem J. Švancarou:

- **Jednoduché duševní funkce** (motorické či grafické projevy) jsou výrazněji ovlivňovány biogeneticky, kdežto komplexnější duševní útvary (sebeuposuzování, hodnocení jiných, sebevědomí) jsou spíše výsledkem vlivu širších kultivačních faktorů.
- **Psychické stavy** (např. temperament) jsou více předurčeny geneticky, zatímco chování v sociálním kontextu (např. postoje) je ovlivněno vnějšími podmínkami, výchovou a sociokulturními vlivy.
- **Schopnosti a vlastnosti** vykazující výrazně krajní projevy (ať ve smyslu hyper či hypo) jsou silněji determinovány geneticky, zatímco charakteristiky vykazující střední hodnoty, jsou snadněji ovlivnitelné vnějšími vlivy. Obecně v rámci lidské ontogeneze jsou krajní stadia (dětství a stáří) více determinována geneticky, zatímco střed života je nejvýznamněji ovlivňován sociokulturně. S věkem se přitom východiska autoregulace postupně přesouvají od biogenetických činitelů a vnějších formativních vlivů ke stále výraznějšímu podílu vlastního Já. Mediátorem působení genetiky či prostředí je tedy stále více sebevzdělávací a autokultivační aktivita jedince.

2.4 Sociální determinace

Pro sociální psychologii je podstatné, že sociální vztahy a sociální prostředí jsou pokládány za jeden ze základních faktorů formování lidské psychiky. Lidská psychika se utváří a funguje v kontextu sociálních interakcí a je determinována sociálními zkušenostmi z těchto interakcí.

Důkazem vlivu sociálních faktorů na lidskou psychiku jsou případy „vlčích dětí“.

Sociální determinace

Příběh „vlčích dětí“ Amaly a Kamaly z Indie:

Ve vesnici Godamuri se podařilo chytit do sítě po zabítí matky vlčice dvě vlčí mláďata a dvě "vlčí děti". Mladší děvčátku, nazvané Amala, bylo asi 18 měsíců staré, starší Kamala asi 8 let. Podle popsanych tělesných znaků, které ukazují na dalekosáhlé přizpůsobení životu ve vlčí smečce, nálezci usoudili, že děti žily ve vlčí společnosti asi od svých 6 měsíců. Paží a rukou užívala Kamala jen k pohybu, uchopovacím orgánem byla jen ústa. Nápadná byla její mohutná ramena a silné nohy, na kolenou, chodidlech a loktech byly mohutné mozoly - po čtyřech běhala tak rychle, že bylo těžké chytit ji ve volném prostoru. V sirotčinci v Midnapore byla zahájena systematická převýchova, o níž byl veden podrobný deník. Jen hladem byly obě děti přinuceny přijímat potravu v novém prostředí, pily z misky zvířecím způsobem. Lidí se děsily, dítě, které se k nim přiblížilo, Kamala pokousala. Ve dne spaly schoulené v koutku, v noci však ožily, slídily kolem a pravidelně třikrát za noc "vyly" zcela po vlčím způsobu. Jejich hlas však nebyl "lidský ani zvířecí" a zprvu děsil pracovníky sirotčince. Jiné zvuky nevydávaly, jen když se přiblížilo nějaké dítě v době krmení, Kamala výhružně vrčela a cenila zuby. Mladší Amala dělala poměrně rychlé pokroky, zemřela však za necelý rok. Převýchova Kamaly postupovala jen velmi pomalu a svízelně. Po dvou letech řekla první slovo, za další dva roky obsahoval její slovník 6 slov a teprve po 8 letech mluvila v krátkých jednoduchých větách. Za tři roky dosáhla vzpřímeného postoje, ale první kroky byly zaznamenány až po 6 letech převýchovy. V této době se také již přijatelně vřazovala do dětského kolektivu, byly jí svěřovány drobné služby a práce. Její citový život byl již poměrně bohatý. Zemřela na urémii po devítiletém pobytu v ústavu, tj. asi ve svých 17 letech. Předpokládá se, že její vývoj by byl ukončen asi v 35 letech, kdy by dosáhla mentální úrovně asi 10 - 12 let. Rychleji se vyvíjející Amala by dosáhla této úrovně asi v 17 letech.

Lidská psychika

Lidská psychika, tj. prožívání člověka (co a jak si myslí, cítí) a chování (jak jedná), závisí na sociálním prostředí, ve kterém se vyvíjel a ve kterém žije.

Lidskou psychiku ovlivňují tyto faktory:

- a) Lidé:** interakce člověk - člověk, člověk – skupina, skupina – skupina. Vztahem společenské skupiny a jedince je dána jeho společenská role, která přináší pravidla pro chování jedince ve společnosti. Proces zapojování člověka do společnosti je socializace. Proces socializace člověka znamená osvojování, přebírání různých společenských rolí.
- b) Společenské normy** určitého prostředí, vyvíjí se historicky a jsou obsaženy ve společenských návycích, mravních obyčejích, zákonech a společenských tabu.
- c) Styl výchovy:** autoritativní, liberální a demokratický.
- d) Výtvořiny lidské kultury a civilizace**

Úroveň rozvoje a kvalita psychiky je závislá na množství a kvalitě sociálních vlivů, které ji formovaly a formují. K náležitému rozvoji

lidské psychiky je nutné určité množství sociálních podnětů, vlivů. Dokazují to jevy, které se v psychologii označují pojmy hospitalismus a sociální deprivace.

Hospitalismus je jev, který vzniká u dětí při delším pobytu v ústavech (např. v nemocnici, v kolektivním výchovném zařízení), kde je prostředí chudé na sociální podněty. Obecně lze u nich pozorovat zaostávání a poruchy v psychickém vývoji, a to jak v intelektuální oblasti (zaostávání řeči, abstraktního myšlení, úmyslné pozornosti, nevypěstování zájmů apod.), tak i v oblasti emocionální (citová nezralost, různé strachy a zábrany, zvýšený hlad po lásce apod.), v pohybové oblasti a jinde.

Hospitalismus

Sociální deprivace je nedostatek (chudost) sociálních podnětů ve vývoji a životě člověka. Stává se tak např. tehdy, když se rodiče dítěti málo věnují, nechávají ho většinou samotné, brání mu v navazování sociálních kontaktů apod. Důsledkem je opoždění psychického vývoje nebo narušený, nezdravý duševní vývoj (společenská nesmělost, komplexy méněcennosti).

Sociální deprivace

Sociální determinace se realizuje v procesu **sociálního učení**. Sociálním učením si člověk osvojuje typicky lidské vlastnosti (charakter, zájmy, záliby, sociální potřeby, schopnosti, vůli atd.). Elementárním mechanismem sociálního učení je **podmiňování**. Zpevňování je prováděno souhlasem, pochvalou, projevem obdivu, nesouhlasem, odporem, odmítnutím, distancováním se, zavrhnutím atd.

2.5 Sociální prostředí a sociální situace

2.5.1 Sociální prostředí

Sociální prostředí se vymezuje jako integrovaný sociální systém tvořený lidmi, jejich vzájemnými interakcemi, vzájemnými vztahy, společnými aktivitami a produkty těchto vztahů a aktivit. Produkty mohou být materiální i duchovní povahy. (Řezáč, 1998)

Druhy sociálního prostředí:

- **mikrosociální prostředí:** je nejbližší sociální prostor jedince, v němž navazuje neprostředkované, přímé mezosobní interakce „tváří v tvář“
- **mezosociální prostředí:** např. studenti univerzity, obyvatelé města
- **makrosociální prostředí:** velké skupiny, složitě strukturované jako je region nebo společnost jako celek.

Druhy sociálního prostředí

Společnost: tento pojem zdůrazňuje kulturní, historickou a generační kontinuitu tohoto systému a určitý typ ekonomického (politického) uspořádání, který je vázán na určitou lokalitu nebo jiný dominující prvek např. národnostní identifikaci a blíží se pojmu stát.

Societa, společenství: se používá ve významu sdružení, seskupení, nebo ještě v obecnějším významu na úrovni pojmu společnost, avšak s odhlédnutím od politicko-ekonomických charakteristik a s důrazem na kulturní a mezilidské vztahy.

Sociální situace

2.5.2 Sociální situace

Lidé se neustále nachází v nějaké sociální situaci. **Pojem sociální situace** vystihuje fakt, že určité objekty a vztahy mezi nimi tvoří vnitřně spjatý a relativně samostatný systém. Zdůrazňuje dynamický, interakční charakter určitého postavení lidí v sociálním prostoru.

Sociální situace determinuje sociální chování, důležité je zejména subjektivní vnímání a chápání situace jedincem. Definování konkrétní sociální situace může napomoci porozumět a řešit konkrétní sociální problém.

Určitá sociální situace vyžaduje i určité chování. **Situační chování** vyjadřuje jev, že v určitém prostředí se člověk chová tak, jak to vyplývá ze situace.

Schopnost uvědomit si, jaké chování je přiměřené určité situaci a dovednost realizovat je, patří k základům **sociální inteligence (kompetence)**. Schopnost reagovat tak, aby jednání respektovalo potřeby a práva druhých lidí a přitom nedevalvovalo mravní stránku osobnosti, patří k základům pevného charakteru.

Chování člověka v určité situaci je závislé na:

- součinnosti, interakci – společné činnosti s jinými lidmi
- postavení ve vztažném sociálním systému

Sociálně stimulující situace jsou:

- utvářeny druhými lidmi
- mají vliv na psychiku člověka

Definice

Jako definice situace bývá označováno jedincovo porozumění a interpretace sociálního kontextu, tedy to, jak sám jedinec chápe situaci, v nichž se nachází.

Sociální realita je taková, jakou ji chápou její aktéři. Každá sociální situace, v níž se jedinec nachází, není ovlivňována jen současníky, ale i předchůdci (tradice, zvyky). Sociální situace jsou ovlivněny scénářem zvyklostí, který je kontrolován systémem sociální kontroly.

Thomasův teorém

Na význam definice situace poprvé upozornil **William I. Thomas** v roce 1923, v knize „**Unadjusted girl**“. K tomu se vztahuje tzv.

Thomasův teorém: „Jestliže je určitá situace lidmi definovaná jako reálná, pak je reálná ve svých důsledcích.“ Vychází z toho, že lidé nejednají podle toho, jaký svět je, nýbrž podle toho, jak si jej vyloží. Definice určité sociální situace různými osobami závisí na interpretativních schématech, se kterými do této situace přicházejí. Na definici situace závisí jejich jednání.

S Thomasovým teorémem souvisí **koncept sebenaplnujícího se proroctví** (R. K. Merton). Lidé jednají na základě subjektivního vnímání světa. Pokud člověk věří, že je bůh, chová se tak, jako by bůh opravdu existoval. Jestliže jsou lidé přesvědčeni o nesolventnosti své banky, vybírají své úspory a banka se stává skutečně nesolventní.

Obecně platí, že určitá predikce budoucnosti, zcela bez ohledu na její pravdivost, ovlivňuje chování lidí, takže může dojít k její realizaci.

Zvláštní případ sociální situace je „**setkání**“, pochází z humanisticky orientované psychoterapie. Setkání je vztah mezi lidmi, který je založen na vzájemné rezonanci prožívání, empatii, toleranci a vstřícnosti.

Lze rozlišit situace **ego-angažované** a **ego-neangažované**. Ego-neangažované situace jsou psychologicky neutrální, ego-angažované jsou významné pro udržení, zvýšení nebo snížení hodnoty ega. Jsou to situace, v nichž může jedinec vyniknout, získat obdiv. Situační angažovanost je závislá na potřebách, nebo seberealizačních tendencích jedince.

Sociální situace kultivující by měla být založena na spoluprožívání, rezonanci, empatii, vzájemnosti, protože jediné tak nejen usnadňuje a zvyšuje výkon, ale zároveň rozvíjí sociální rysy osobnosti.

Vznik sociální psychologie je obvykle spojován s rokem 1908, kdy byly vydány první učebnice sociální psychologie: americký sociolog E. A. Ross je autorem „Social Psychology“ a anglický psycholog William McDougall je autorem „Introduction to Social Psychology“.

Ve vývoji sociální psychologie se jeví dvě tendence sociálního uvažování: **sociologizující** nebo sociocentrické a **psychologizující** nebo individualistické.

Přístup orientovaný na sociální společenství, sociocentrický zdůrazňuje determinující **vliv společenských struktur** (systémy, instituce, skupiny) na prožívání a chování jedince.

Přístup orientovaný na jedince, individualistický, zdůrazňuje, že vznik a rozvoj společenských systémů je **podmíněn procesy a funkcemi jedince**.

Předmětem sociální psychologie je **vědecké studium psychiky jedince v sociálním kontextu**.

Shrnutí

Každý člověk je ve svém vývoji determinován třemi základními skupinami vlivů:

1. Biologická determinace

2. Sociální determinace představují vliv sociálního prostředí, vliv ostatních lidí, jejich skupin a výtvorů

3. Vlastní aktivita jedince (sebevýchova, sebepoznání, sebevzdělávání). Důkazem vlivu sociálních faktorů na lidskou psychiku jsou případy „vlčích dětí“.

Sociální prostředí se vymezuje jako integrovaný sociální systém tvořený lidmi, jejich vzájemnými vztahy, společnými aktivitami a produkty těchto vztahů a aktivit. Produkty mohou být materiální i duchovní povahy.

Sociální situace je vnitřně spjatý a relativně samostatný systém druhých lidí a jejich vztahů. Sociální situace determinuje sociální chování, důležité je subjektivní vnímání a chápání situace jedincem.

Otázky

1. Jaký je rozdíl mezi sociocentrickým a individualistickým přístupem v sociální psychologii

2. Jak působí princip hedonismu v lidském chování?

3. Jak se projevuje Thomasův teorém?

4. Co tvoří strukturu sociálního prostředí?

KAPITOLA 3: SOCIÁLNÍ INTERAKCE A SOCIÁLNÍ VZTAH

Cílem kapitoly je porozumět jak působí sociální stimuly na osobnost člověka, jak se utváří sociální interakce a sociální vztahy.

Sociální stimuly, významný druhý, zobecněný druhý, kultura materiální a nemateriální, explicitní a implicitní kultura, interakce reaktivní, evokativní a proaktivní, sociální vztahy a sociální mobilita.

3.1 Sociální stimulace

Sociální stimul, je podnět, který vychází od jiných lidí, nebo je výsledkem činnosti těchto lidí. Podnětem může být i zkušenost, kterou jedinec získá v sociálně stimulujících situacích. Na osobnost člověka nepůsobí jen bezprostřední sociální podněty, ale také imaginativní, představované podněty a implikovaná přítomnost jiných lidí (jsem člen určité skupiny, mám v ní určité postavení).

Dvě základní kategorie sociální stimulace:

Sociálně stimulující situace jsou tvořeny **lidmi** (individu i skupinami) a **socio-kulturním uspořádáním** a lze je strukturovat jako:

Jiní lidé	Kulturní produkty
Významní druzí	Materiální kultura
Skupiny lidí: • intraskupinové vztahy (uvnitř skupiny) • interskupinové vztahy (vztahy mezi skupinami)	Nemateriální kultura

První kategorii sociální stimulace tvoří: **Jiní lidé („others“):**

Jedinci, kteří v interpersonálních vztazích působí jako vzájemné podněty (rodiče a děti, učitel a žák). **Významní druzí** formují vnitřní strukturu naší osobnosti: rodiče a nukleární rodina, vazby a role. Chování jedince je ovlivňováno očekáváním, podmíněno souborem norem, platných v daných sociálně kulturních podmínkách.

Významní druzí, „significant others“, jsou takoví jedinci z okolí individua, kteří významně zapůsobí jako silné podněty; jejich působení zůstává v osobnosti jedince na dlouhou dobu nebo nastalo jako masivní prožitek sociální interakce. Během interakce s významnými druhými se jedinec učí zobecňovat očekávání vlastního sociálního prostředí a brát ho v úvahu jako očekávání **zobecněného druhého**. Na jaké očekávání a reakce je člověk zvyklý od významných druhých, taková očekávání

Cíle kapitoly

Klíčová slova

Sociální stimulace

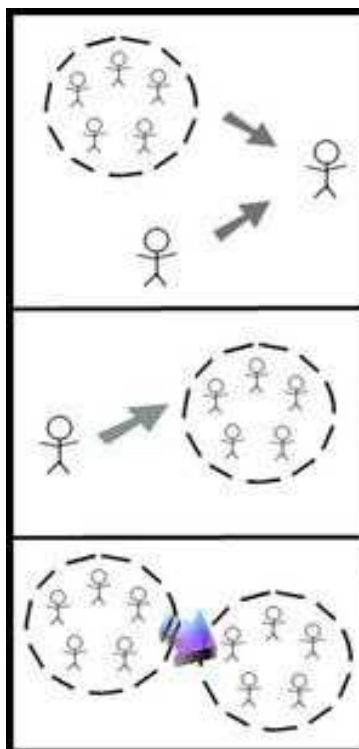
Jiní lidé

a reakce bude očekávat od širšího okolí.

Tito jedinci působí jako modely v různých životních situacích procesu socializace. Druzí lidé nevystupují vždy jako jednotlivci, vytváří různé sociální skupiny.

Sociální skupiny malé, do 30 členů, ve kterých probíhá komunikace **tváří v tvář**. Stimulaci tvoří interpersonální kontakty jejich členů, vzájemné interakce, vazby a vztahy uvnitř skupiny, ve kterých jsou členy.

Druzí lidé se stávají součástí davových a masových hnutí, která strhávají svou živelností. U **společných interakčních situací** pro velký počet členů není možný kontakt tváří v tvář. V davovém chování nejsou přesně dány role, jádrem společných interakčních situací je obvykle malý počet jedinců, iniciátorů dění, kteří ovlivňují jejich průběh. Jedná se většinou o sociální krize, v těchto situacích mohou lidé prožívat velké emoce a frustrace a také produkovat nové vzory mezilidských vztahů a nové sociální hodnoty. (Sherifovi, M. a C. W., 1956)

Obrázek č. 2: Sociální stimulace, jiní, druzí lidé

Výzkumy prokazují, že dlouhodobá odloučenost od lidí (vlčí děti) vede k poruchám osobnosti (deprivace, deprese, halucinace, panická úzkost, sebepoškozování). Podobně ale neustálou přítomností druhých lidí někteří lidé těžko snášejí, mají pocit, že nemohou být sami sebou.

Kulturní produkty

Druhou kategorií sociální stimulace jsou: **Kulturní produkty**

Kultura je jak výrazem, tak i produktem sociálního života lidské společnosti. Má nadindividuální a historický rozměr, protože je produktem

života mnoha generací Tento referenční systém vytvořený lidstvem tvoří globální sociální prostor, do něhož se vřazuje nový příslušník určité kultury. (Řezáč, 1998)

Materiální kultura je složena z takových produktů lidské interakce a práce, které mohou být pozorovány, ohmatávány nebo manipulovány jako fyzické objekty nebo struktury. Materiální kultura jsou sociálně ekonomické instituce, technický pokrok, masová komunikace, stavby, jídlo, oblečení, media.

Nemateriální kultura je složena z produktů lidské interakce, jako řečových systémů, různých sociálních organizací (rodina, příbuzenství, politické organizace), náboženství a jeho organizace, druhů umění, pojetí člověka a světa, systém hodnot a norem, filozofie, ideologie. Centrální oblastí nemateriální kultury je systém hodnot a norem.

Funkce kultury v životě člověka je:

Funkce kultury

- **restriktivní:** omezuje určité sklony
- **direktivní:** posiluje určitá zaměření, jednání
- **projektivní:** ochraňuje a umožňuje rozvíjení některých vlastností
- **facilitační:** usnadňuje určité způsoby uspokojení, např. potřeb
- **prediktivní:** umožňuje v předem daných situacích předvídat reakci na ně

Z hlediska sociálního učení patří ke kultuře tyto jevy:

- **Společná řeč**, která kategorizuje a symbolizuje věci, události a která umožňuje komunikaci.
- **Společný způsob nahlížení světa** a přemýšlení o něm v rámci určitého počtu stupňů volnosti.
- Sjednocené formy **neverbální komunikace a sociální interakce**, umožňující kooperaci.
- **Pravidla a konvence** týkající se chování v rozličných situacích (vzorce rolí).
- **Sjednocené morální a ostatní hodnoty**, náboženský a podobný systém víry
- **Technologie a civilizace**

Kultura představuje určitý sdílený řád, kterým se lidé řídí. Je výsledkem interakce lidí v minulosti nebo přítomnosti. Kultura národa se skládá z jeho výrazných forem chování, stejně jako z názorů, hodnot, norem a premis, s kterými jsou tyto formy chování ve svém základu usměrňovány. Zahrnuje místo, kde žijeme, jak se rozmnožujeme, jak pečujeme o potomstvo, pohřbíváme, styl oblékání, jak a z čeho připravujeme pokrmy, jak je konzumujeme. Abychom mohli pochopit, v čem spočívá kultura, z čeho se skládá, musíme nejprve rozlišit mezi **explicitní a implicitní kulturou**.

Explicitní kultura (vnější) se skládá z přímo pozorovatelných pravidel verbálního i neverbálního chování, je to ta část kultury, kterou můžeme pozorovat (stereotypy, chování, předsudky), tedy typické vzorce chování etnického celku. Je to chování typických jedinců v situačním standardu dané kultury.

Implicitní kultura (vnitřní) je v psychice (proces socializace, mýty, legendy, pověry, lidová tradice, rituály). Jsou to názory, hodnoty, normy, které jsou podkladem pozorovatelného chování, na které usuzujeme, s jejichž pomocí se snažíme vysvětlit si explicitní prvky chování.

Vzhledem k tomu, že řada implicitních prvků kultury může být přenášena i stovky let a předpokládá se jejich účinnost, je pokus vysvětlit, proč se člen jedné kultury chová právě tak a ne jinak, velmi obtížně řešitelný. Problém s implicitními prvky kultury je zvláště citelný pro jedince, kteří z nějakých příčin museli opustit svoji původní kulturu a žijí v jiné – emigranti, uprchlíci. Jsou schopni se naučit v průběhu času explicitním prvkům (jazyk, oblékání, běžné sociální rituály) a chováním splynout s novou kulturou, ale vnitřní, duchovní rozměr, který je implicitně obsažen, jim může dělat mentální problémy a být dokonce v konfliktu s implicitními prvky jejich původní kultury (např. postavení žen v Evropě či zemích islámu, vztah k životu a smrti, vztahy rodičů a dětí, výběr partnera). (Lašek, 2011)

Sociální interakce

3.2 Sociální interakce

Sociální interakce je společná činnost, součinnost, vzájemné, přímé působení mezi lidmi. Denně lidé vstupují do interakce s řadou jedinců. Některé interakce jsou dlouhodobé, např. manželský pár a ty vytváří lidský sociální vztah. Dyadická interakce je modelová pro všechny ostatní druhy sociálních interakcí, které mají dlouhodobější povahu. Mezilidský vztah vzniká, když osoby, které ho tvoří, na sebe působí v po sobě následujících interakcích.

Definice

Sociální interakce je vzájemné spolupůsobení v procesu přímého sociálního kontaktu.

Sociální interakce vyjadřuje vzájemné působení jedinců nebo skupin. Pro interakci je charakteristické, že jeden subjekt svým chováním působí na jiný subjekt, pro který se toto chování stává podnětem pro reakci. Může mít různou formu:

Podobu spolupráce, soutěžení, výměny informací, záměrného manipulování, výměny hodnot materiálních i nemateriálních, může být konfliktní, může probíhat v různé emoční atmosféře.

Někteří autoři odlišují interakce reaktivní, evokativní a proaktivní.

Reaktivní interakce jedince a prostředí vyjadřuje, že různí jedinci totéž

prostředí jinak vnímají, prožívají, a proto jsou odlišné i jejich reakce.

Evokativní interakce vyjadřuje, že každý člověk svým chováním vyvolává, evokuje u jiných lidí určitou reakci a odezvu. Chování lidí, které takto vyvolává, se stává jejich specifickým prostředím a působí jako jeden z vlivů dotvářejících jejich další způsoby chování a jednání.

Proaktivní interakce znamená, že jedinec si sám vyhledává určité prostředí, které jemu vyhovuje (např. sociabilní jedinec, nebo extrovert více vyhledává takové prostředí, které jeho sociabilitu dále zpevňuje, naopak introvert vyhledává prostředí, které vyhovuje jeho zvláštnostem) a stabilizuje určité způsoby jeho reagování.

Typickou interakcí je komunikace.

Povaha sociální interakce:

- **vzájemnost, vztažnost:** jakýkoliv projev jednoho je ve vztahu k druhému, dochází k výměně obsahů a propojování aktů chování.
- **Stimulace:** interakce je neustálým vzájemným podněcováním jednoho druhým.
- **Ovlivnění:** Vzájemnost a stimulace vedou k neustálé modifikaci chování pod vlivem druhého.

Interakce ve vztahu k normám:

- **antisociální:** zaměřená úmyslně proti objektu
- **asociální:** lhostejné vůči normám společnosti
- **disociální:** nestabilní hodnotová orientace subjektu, např. v pubertě se dítě zachová podle jiných norem, než obvykle
- **prosazující se:** na úkor práv jiných; odpovědně se prosazující jedinec je asertivní, s ohledem na druhé
- **pomáhající:** zaměřené na prospěch druhých, subjekt nese jen přirozené následky
- **altruistické:** zaměřené na prospěch druhých přičemž subjekt obětuje vlastní zájmy

3.3 Sociální vztah

Sociální vztah

Každý psychický **vztah** se utváří jako komplex intrapsychických procesů, který je výsledkem interakce osobnosti a situace. Vztah vyjadřuje subjektivní zpracování významu dané situace a projevuje se pozorovatelným chováním (jednáním, řečí, výrazem, verbálními a nonverbálními způsoby chování).

Pokud je ve vztahu více pozitivních interakcí, vztah je pozitivní a naopak. Interakce mají různý význam pro vztah, nejdůležitější jsou první a dlouhodobé. První nastartují vztah, dlouhodobé ho ovlivňují a utvářejí.

V rámci pozitivního vztahu je předpoklad, že budou probíhat pozitivní interakce. Vztah je „konzerva“ pro interakce, vše, co proběhlo

v interakcích, je ve vztahu.

Vztah se stává podmínkou efektivity činnosti a činnost je podmínkou utváření mezilidského vztahu.

Druhy vztahů

Vztahy mohou být:

- **interpersonální:** mezi konkrétními jedinci
- **sociální:** vznikají a zanikají s určitým vývojem společnosti, jsou obecné a dané před obsazením konkrétními osobami (např. otrokářství)

Vztahy interpersonální se odvíjejí primárně z emocionálního základu, ze subjektivních kritérií a motivů vzájemnosti.

Vztahy sociální lze charakterizovat jako vztahy mezi lidmi, jež se nezakládají primárně na individuálně prožívaných sympatiích a antipatiích, ale na vzájemnosti sociálních rolí.

Sociální vztahy:

- vertikální
- horizontální

Horizontální vztahy: vztahy mezi lidmi, které samy o sobě nevytvářejí sociální nerovnosti.

Vertikální vztahy: vztahy, podle nichž můžeme postavení člověka odlišovat jako vyšší a nižší, horší či lepší, významnější či méně významné.

V současných společnostech se za nejčastější rozdíly zakládající sociální nerovnosti považují:

- stupeň vzdělání, informovanosti a kvalifikace
- rozdíly mezi zaměstnáními a povoláními podle stupně složitosti, kvalifikovanosti, společenského významu
- rozdíly v postavení na mocenském žebříčku (ve sféře politické, v hierarchii ekonomického řízení a rozhodování)
- rozdíly v úrovni příjmů, objemu majetku, životní úrovni
- diference v kulturnosti a jiných vlastnostech životního stylu (např. úrovni aktivit volného času)
- odlišnosti v intenzitě kontaktů s jinými lidmi, zvláště těch, které jsou pro člověka nějak důležité

Pohyb ve vertikálních a horizontálních vztazích je sociální mobilita a souvisí se sociální stratifikací. Nejnižší míra sociální mobility bývá

u obou krajních pólů společnosti, u elity a u marginálních či sociálně vyloučených.

Vertikální sociální mobilita

- **vzestupná:** přesun do vyšších společenských vrstev, kariéra
- **sestupná:** přesun do nižších společenských vrstev

Vysokou míru vertikální mobility má otevřená společnost, opakem je uzavřená společnost (např. kastovní systém).

Horizontální sociální mobilita

Územní přemísťování, profesní změna bez změny sociální vrstvy

Individuální a skupinová mobilita

Vedle změny pozice jedince může docházet i k změně pozice skupin.

Jako příklad můžeme uvést změny společenské pozice Židů v dějinách, nebo změna prestiže povolání (horník v ČR).

Intragenerační sociální mobilita

Probíhá v rámci života jedince.

Intergenerační mobilita

Probíhá ob generaci (např. postavení babičky a vnučky), vždy se uvažuje o jednom nebo druhém pohlaví, nikdy v kombinaci)

Sociální stimul, je podnět, který vychází od jiných lidí, nebo je výsledkem činnosti těchto lidí. Dvě základní kategorie sociálních stimulů jsou druzí lidé a materiální a nemateriální kultura. Druzí lidé mohou být jednotlivci, kteří významně ovlivnili vývoj osobnosti jedince – **významní druzí** (rodiče, učitel, přítel), nebo skupiny lidí. Kultura představuje určitý sdílený řád, kterým se lidé řídí. Je výsledkem interakce lidí v minulosti a přítomnosti.

Explicitní kultura (vnější) se skládá z přímo pozorovatelných pravidel verbálního i neverbálního chování.

Implicitní kultura (vnitřní) je v psychice, jsou to názory, hodnoty, normy, které jsou podkladem pozorovatelného chování.

Sociální interakce vyjadřuje vzájemné působení jedinců nebo skupin. Pro interakci je charakteristické, že jeden subjekt svým chováním působí na jiný subjekt, pro který se toto chování stává podnětem pro reakci. Sociální interakce jsou základem pro **sociální vztahy**, nejdůležitější jsou první a dlouhodobé. První nastartují vztah, dlouhodobé ho ovlivňují a utvářejí.

1. Jaký je rozdíl mezi sociální interakcí a sociálním vztahem?

2. Vysvětli dva základní typy sociální stimulace.

3. Jaký je rozdíl mezi explicitní a implicitní kulturou?

Sociální mobilita

Příklad

Shrnutí

Otázky

KAPITOLA 4: SOCIALIZACE

Cíle kapitoly

Cílem kapitoly je pochopit význam socializace jako procesu, v němž se jedinec stává součástí společensko - kulturního systému.

Klíčová slova

Socializace, sociální kontrola, teorie připoutání, teorie skupinové socializace, procesy socializace: humanizace, individualizace a socializace v užším slova smyslu, kulturace, profesionalizace

Proces socializace je celoživotní, protože jedinec se díky měnícím se podmínkám, novým statusům a rolím dostává do nových situací, které nemá dosud zvládnuty ve svém chování a musí se s nimi vyrovnat.

Výsledkem socializace je jedinec, začleněný do skupiny, schopný plnit normy a očekávání skupiny nebo společnosti, ve které žije.

V určité fázi socializace se jedinec sám zmocňuje norem, které mu slouží jako nástroje v sociální situaci, později je předává dál a sám socializuje druhé.

Hlavní otázkou, na kterou odpovídá proces socializace a kulturace je, jak se člověk přicházející na svět jako biologické individuum svého druhu stává společenskou bytostí se specificky lidskou psychikou, včetně odlišností daných různým kulturním prostředím.

Vymezení socializace

4.1 Vymezení socializace

Socializace je proces:

- Vrstvení do společnosti, zespolenštění, zařazování se, včleňování, proces formování člověka jako společenské bytosti.
- Proces začleňování člověka do společnosti, v němž dochází k proměnám, jimiž se jedinec postupně vzdaluje od výchozího stavu novorozeněte a stává se z něho člověk jako kulturní bytost schopná fungovat ve složitém systému lidské společnosti.
- Celoživotní proces, jehož pomocí se lidé učí přizpůsobovat sociálním hodnotám a normám, proces, který umožňuje lidskou existenci díky přenosu kultury mezi generacemi.
- Proces přejímání hodnot, norem, způsobů uvažování a řešení s cílem lepší předvídatelnosti a porozumění ostatním členům společnosti.

V procesu socializace lze rozlišit dva aspekty: **Fylogenetický aspekt**, který se týká formování druhových vlastností lidstva, sapientizace (zmoudření, vliv práce, lidské řeči a lidského vědomí) a **ontogenetický aspekt**, který znamená formování konkrétní osobnosti.

Je-li **socializace úspěšně zakončena**, individuum má v sobě zakotveny sociální normy, hodnoty, vystupování, ale také i sociální role svého společenského a kulturního okolí.

Neúspěšná, problematická socializace se projevuje problematickým vztahem k normám společnosti, neadekvátní sociální kognicí (zkreslené poznávání sociálního prostředí, rigidní percepce, stereotypy v myšlení), případně poruchami citové reakce vůči sobě a okolí (jako je agrese, únik a další obranné reakce), nebo neadekvátní volní regulací (nerozhodnost, pasivita nedostatečná autoregulace)

Jak socializace probíhá?

Společnost jako celek socializačně působí na jedince prostřednictvím různých činitelů:

- **nejrůznější sociální skupiny**, do nichž je jedinec začleněn
- **nejrůznější osoby**, s nimiž jedinec vstupuje do různých vztahů (významní druzí)

Dva mechanismy socializace:

- **sociální učení:** týká se obsahů socializace
- **sociální kontrola:** sociální skupiny regulují sociální učení tak, aby jedinec dospěl k žádoucím cílům

Hlavním činitelem socializace jsou **sociální skupiny**, do kterých je jedinec trvale a pevně začleněn a které mají možnost dlouhodobého a trvalého působení na jedince. Jde především o rodinu, školu, vrstevnickou či zájmovou skupinu, sociální skupiny na pracovišti. Mezi činitele socializace počítáme také sdělovací prostředky.

Sociální vývoj člověka ovlivňují **mezilidské vztahy** zejména v raném dětství. Mnoho výzkumů potvrdilo, že kvalita vztahů v rodině určuje kvalitu dalších vztahů. V oblasti socializace hraje důležitou roli připoutání (Attachment).

Vytipujte v rámci své vlastní socializace významné druhé, kteří ovlivnili vaši osobnost.

4.2 Socializační teorie

4.2.1 Teorie připoutání (attachmentu)

Teorii attachmentu vytvořil britský psychoanalytik **John Bowlby** a rozvinula ji psycholožka **Mary Ainsworth**. Oba vycházeli i z prací významných etologů, jakými byli např. Konrad Lorenz či Niko Tinbergen. Attachment je systém, který ovlivňuje a organizuje motivační, emoční a paměťové procesy ve vztahu k významným pečujícím osobám. Je podkladem interpersonálního vztahu, který umožňuje nezralé psychické struktury a nezralé nervové soustavě dítěte využívat kapacitu a funkce vyvinutějšího mozku a psychiky rodiče nebo jiné nejbližší osoby k organizování vlastních procesů. Opakované zážitky z nejbližších vztahů jsou ukládány v implicitní (neuvědomované) paměti jedince v podobě nastavení či očekávání

Průběh socializace

Úkol

Teorie připoutání

a ovlivňují schopnost navazovat a udržovat klíčové životní vztahy v pozdějším životě.

Definice

J. Bowlby definoval pojem attachmentu jako trvalé emoční pouto, charakterizované potřebou vyhledávat a udržovat blízkost s určitou osobou, zejména v podmínkách stresu. Základní biologickou funkcí této vazby je ochrana, která je podmínkou přežití a zdravého vývoje jedince.

U pečující osoby jsou významné tyto faktory:

- citlivost k signálům dítěte
- kooperace proti narušení interakce nepřiměřeným chováním
- fyzická a psychická dosažitelnost proti nedostupnosti
- přijetí proti odmítnutí potřeb dítěte

Je důležité, jak probíhá interakce dítěte s pečující osobou, protože na jejím základě se vytváří vnitřní pracovní model, nebo model reprezentací, který je mentální reprezentací sebe, druhých a vzájemných vztahů s těmito osobami. Vnitřní modely obsahují pocity, názory, očekávání, strategie chování a způsoby interpretace informací, které jsou prezentovány osobou, k níž máme citové pouto. Vnitřní modely se vytváří v raném dětství a fungují na částečně vědomé nebo nevědomé úrovni. Bývají značně rezistentní vůči změnám.

Čtyři typy attachmentu

M. Ainsworthová a její spolupracovníci klasifikovali čtyři typy attachmentu:

- vyhýbavý
- jistý
- rezistentní
- dezorganizovaný a dezorientovaný

Úkol

Vyhledejte na internetu pojem mentální reprezentace a vysvětlete ho.

Vyhýbavý typ citového připoutání, děti s tímto typem vazby se chovají indiferentně vzhledem k přítomnosti nebo nepřítomnosti matky v místnosti. Když matka opustí místnost, neprojevují známky stresu. Když se matka do místnosti vrátí, vyhýbají se jí. Vnější projevy emocí jsou u dětí inhibovány, s matkou neudržují blízký kontakt a jsou odtahité. Někdy si hrají s cizí osobou a chovají se k ní přátelsky.

Jistý typ citového přilnutí mají děti, pro které matka představuje bezpečné zázemí. Děti se v přítomnosti matky se nebojí prozkoumávat neznámou místnost. Neprojevují silný stres, když matka opustí místnost a když se matka vrátí, radostně ji vítají. Při dalším odloučení od matky projevují známky stresu a po jejím návratu u ní hledají

blízkost a tělesný kontakt.

Rezistentní typ, odmítavý, vzdorovitý. Chování těchto dětí je vůči matce ambivalentní. Když matka opouští místnost, projevují výrazné známky stresu a jsou obtížně utěšitelné, když se matka vrátí, chovají se vůči ní agresivně a odmítají hračky, které mu podává.

Dezorganizovaný a dezorientovaný typ citového pouta mají děti, které se chovají vyhýbavě i odmítavě, projevují obtížně rozlišitelné prvky chování. Rychle střídají afiliativní a vyhýbavé projevy vůči matce, například se k ní přibližují a zároveň jsou k ní otočeny zády. Může se objevit ztuhnutí a strach z pečující osoby. Po návratu matky se někdy poutají na cizí osobu. Jejich zmatené chování je badateli interpretováno jako nevědomá obranná strategie.

Význam raného intenzivního kontaktu matka – dítě

Prokázalo se, že časné navození intenzivního dyadického vztahu matka-dítě je podnětem pro vývoj vnímavosti matky pro potřeby dítěte, vnímavost matky má tendenci přetrvávat a kultivuje vztah matka – dítě, ovlivňuje optimální stimulaci vývoje psychiky dítěte v prvních letech. Přenáší se na otce a další členy rodiny.

4.2.2 Teorie skupinové socializace, (J. R. Harrisová, 1995)

Děti vychovávané ve stejné rodině a stejnými rodiči nejsou podle **Harrisové** tak podobné, jak bychom očekávali. Socializace v rámci rodiny nesehrává významnou roli ve formování osobnostních vlastností dětí v dospělosti. Pro socializaci je podstatná zkušenost dětí se sociálními vztahy s vrstevníky. Předpokladem skupinové socializace je forma učení, která je závislá na kontextu. Vzorce chování jsou vázány na kontext situace (děti se učí, jak se mají chovat doma, v rodině a jak mimo domov). Chování ve vrstevnické skupině je ovlivněno predispozicemi a evolučními adaptacemi, které mají lidé společné s primáty:

- skupinová afiliace (základ vnitroskupinové preference, in group a outgroup)
- strach a nepřátelství vůči cizím
- vnitroskupinové soupeření o status
- hledání a formování blízkých dyadických vztahů

Teorie Harrisové a její výzkumy byly podrobeny kritice a revidovány. Nebrat v úvahu vliv dyadických vztahů v socializaci (rodič - dítě, sourozenec – sourozenec, přítel, učitel a dítě) je nesprávné. Při socializaci se uvažuje o komplexním systému sociálních vztahů, které se v životě dítěte vyskytují a jejich vzájemném působení.

*Teorie skupinové
socializace*

4.3 Procesy socializace

Humanizace: Člověk se rodí jako biologická bytost a teprve v průběhu ontogeneze se stává tvorem společenským. Proces socializace je procesem začleňování člověka do společnosti, v němž dochází k proměnám, jimiž se jedinec postupně vzdaluje od výchozího stavu lidského zvířete a stává se z něho člověk jako kulturní bytost schopná fungovat ve složitém systému lidské společnosti.

Individualizace (personalizace) a socializace v užším slova smyslu (utváření My): Socializace nebývá nikdy ukončena. Jedná se o vývoj lidské osobnosti, k níž na jednu stranu patří osobní individualita, která jedince odlišuje od okolí, ale také sociální charakter, který mezi sebou sdílejí všichni členové jedné společnosti či společenství (sdílené hodnoty, normy, sociální role apod.).

Kulturace: osvojení kultury společnosti (kulturní návyky, jazyk a komunikace, utváření stylu života, etických a estetických kritérií).

Profesionalizace: poznávání společensko-ekonomické dělby práce ve společnosti, vzdělání, osvojování a zaujetí profesní role.

4.4 Etapy socializace

V průběhu životní dráhy lze popsat jednotlivé socializační etapy.

Primární socializace (raná, dětská)

je charakterizována sociální interakcí převážně v rámci rodiny a končí s uzavřenou individualizací jednotlivce. Normy, které se během této socializace vstřebají, platí jako stabilní, i když se mohou během života do určité míry změnit. Primární socializace končí, když byl v jedincově vědomí vytvořen pojem **zobecnělý druhý**. Zahrnuje období předškolního věku do 6 let.

Sekundární socializace

Sekundární socializace je následný proces, který uvádí již socializovaného jedince do nových oblastí objektivního světa společnosti, v níž žije. Je založena na širší sociální interakci, která překračuje hranice rodiny. Jedinec si interiorizuje zkušenosti institucionálních či na institucích založených subsvětů. Vliv na socializovaného mají stále rodiče, významně se však přidávají i vrstevníci, instituce (škola, kroužky, kluby) a média a masmédia. Dítě v tomto stadiu již rozhoduje samo o sobě (např. s kým bude kamarádit). Odehrává se v období školního věku, v pubertě a adolescenci.

Terciární socializace

Týká se dospělých. Jedná se o adaptaci dospělého člověka na nové

životní okolnosti, např. profesní adaptace, spolužití se sexuálním partnerem, péče o vlastní děti, vstup do politického života atd. Resocializace je znovuzачlenění dospělého jako adaptace na změny velkého rozsahu (např. u všech občanů ČR po listopadu 1989, kdy došlo k přechodu od centrálně řízeného hospodářství k hospodářství tržnímu). Cílená resocializace probíhá např. ve výchovné nápravných zařízeních.

Na základě vlastní úvahy vytipujte možné problémy terciární socializace.

4.5 Výsledky (produkty) socializace

Na základě sociálního učení si člověk vytváří:

- vědomí sebe sama, sebevědomí, sebehodnocení, sebeobraz – sebepojetí, sebeocnění, sebeúcta, sebekoncepce, seberealizace
- aspirace
- osvojí si hodnoty, normy, svědomí
- motivy a postoje
- vzorce chování, sociální role
- sociální rysy a sociální dovednosti

Jedinec je na počátku svého života nejprve socializován vnějšími faktory sociálního prostředí, ale postupně s vývojem socializuje sám sebe. Člověk je specifický procesem interiorizace sociálních norem, ve kterém jsou externí sankce nahrazeny interní kontrolou.

V procesu socializace jde o **sociální vliv**, ten se uskutečňuje na základě sociální závislosti. Osoby, které nám jsou lhostejné, nás neovlivňují. Jakmile jsou lidé na sobě závislí a reagují na sebe, mohou se odměňovat a trestat, poskytovat si vzájemné uspokojení i nepříjemnosti, v extrémním případě se mohou stát předmětem manipulace. Sociální závislost je dvojího typu: buď se realizuje na základě lásky (rodiče, sourozenci, milovaná bytost, ideál) nebo na základě moci (nadřízení, učitelé, trenéři apod.). Tyto jevy se označují pojmy **formální a neformální sociální moc**.

Jde o dva druhy sociální závislosti, neformální – u osob, které milujeme a formální u osob, které mohou ze své pozice způsobovat různé příjmy nebo nepříjemnosti.

Socializace je proces vrůstání člověka do společnosti a skládá se ze čtyř samostatných dějů, které se nazývají: personalizace, kulturalizace, profesionalizace a socializace v užším slova smyslu.

Personalizace znamená, že se během složitého procesu humanizace utváří osobnost jedince, vrůstání do mezilidských vztahů, vznik a formování "Já" a strukturace a integrace psychiky.

Úkol

Výsledky socializace

Sociální vliv

Shrnutí

Kulturaci lze charakterizovat jako osvojování kultury dané společnosti jedincem, utváření životního stylu a formování etických a estetických kritérií.

Profesionalizací se rozumí rozpoznávání společensko-ekonomické dělby úloh ve společnosti a osvojování si a zaujetí profesní role.

Posledním z procesů je **socializace v užším slova smyslu**, která znamená utváření "MY" a přijetí občanské role (Řezáč, 1998).

Socializace probíhá na základě sociálního učení, které podléhá sociální kontrole.

Se socializací souvisí teorie attachmentu Johna Bowlbyho a Mary Ainsworthové.

Z hlediska vývoje psychiky jedince lze odlišit **primární, sekundární a terciární** socializaci.

Otázky

1. Co zdůrazňuje teorie skupinové socializace?
2. Co je výsledkem socializace?
3. Jaký je význam raného kontaktu matka – dítě (attachmentu)?

KAPITOLA 5: SOCIÁLNÍ UČENÍ

Cílem kapitoly je pochopit sociální učení jako mechanismus socializačního procesu a specifikovat zvláštnosti sociálního učení, jeho druhy a formy.

Sociální posilování, nápodoba, model, identifikace, internalizace (zvnitřnění), formální a neformální odměny a tresty, sociální odměny a tresty, seberegulace, interní odměny a interní tresty, observační učení

5.1 Sociální učení

Procesem učení se obecně rozumí adaptace jedince na prostředí na základě využití získané zkušenosti. Učení je univerzální lidská aktivita, proces nabývání nových znalostí a nových způsobů reagování. Učení nelze chápat jen jako kognitivní učení na základě paměti a nácviku na základě názorného sdělování poznatků, slovního poučování či přesvědčování. Sociální učení znamená změnu, ke které dochází v důsledku mnohých aktivit v organismu a osobnosti. V nižších stádiích psychické ontogeneze je sociální učení spojeno s citovým prožíváním, teprve později s racionálním myšlením. Sociální učení lze považovat za psychologický mechanismus socializačního procesu.

Druhy sociálního učení:

- sociální posilování
- anticipace
- nápodoba
- observační učení
- identifikace
- interakční učení

5.1.1 Sociální posilování

Sociální učení jako získávání nových vzorců chování je upevňováno sociálním odměňováním (pozitivní posilování), případně dochází k jejich eliminaci při negativním posilování (**sociálním trestáním**). Způsoby chování či jednání individua, které jsou sociálně odměňovány, se upevňují. Sociální trestání (záporné hodnocení) určitého způsobu chování či jednání jedince buď tlumí tento způsob chování či jednání, nebo nemá zjevné účinky, nebo vede k úniku, k předstírání, k negativistickému zesílení potrestaného způsobu chování. Může dojít také k patologickému vývoji jedince, záleží na druhu a síle trestání, na vlastnostech a zkušenostech jedince, na jeho vztahu s trestající osobou nebo skupinou. Další souvislosti jsou spojené s kontextem sociální situace a interakcemi všech podmínek.

Cíle kapitoly

Klíčová slova

Sociální učení

Sociální posilování

Anticipace

Anticipace (očekávání) jako způsob sociálního zpevnování. Očekávání druhých působí jako „vmanévrování“ do určitého způsobu reagování, chování nebo jednání. Jestliže preferenční skupina (nebo osoba se silným vlivem na jedince) projevuje očekávání určitého způsobu chování a jedinec to percipuje, pak se jedinec chová tímto způsobem a při opakování situace si osvojí anticipovaný způsob chování či jednání.

Anticipace může mít:

- **Pozitivní vliv** (např. říká-li matka synovi „dokážeš to, jsi šikovný“, vyjadřuje důvěru v jeho schopnosti, což posiluje jeho touhu dosáhnout cíle).
- **Negativní vliv** (např. reaguje-li učitel na dílčí neúspěch studenta „zase jen dostatečná, jako obvykle, to jsi celý ty“, tak tím opakovaně vyjadřuje nedůvěru a nespokojenost, což nemotivuje k lepšímu výkonu).

Nápodoba

5.1.2 Nápodoba, imitace

Teorie sociálního učení poukazují na osvojení si chování na základě pozorování ostatních. Je důležité v momentech počátečního osvojování nového chování a v momentech změny chování, kdy je vhodné ustálit určité návyky. **Imitace** je zvláštním druhem sociálního učení a hraje důležitou roli zejména při sociálním a kulturním přenosu. Imitaci je třeba chápat a vysvětlovat z hlediska kognitivního modelu, přičemž pod pojmem kognitivní proces zde máme na mysli složitý proces, v jehož průběhu dochází k rozhodování, volbě. Lidský jedinec se napodobováním učí řeči, mimice, gestikulaci, zdrženlivému či živému projevu citů, přejímání různých druhů zábavy, trávení volného času. Také lze převzít způsob života a způsob chování k ostatním lidem. Zpravidla napodobujeme lidi či skupiny (a jejich činnosti) z našeho blízkého okolí.

Kulturní antropologie přinesla řadu informací o tom, že v primitivních kmenech prakticky neexistuje institucionalizovaná výchova toho, co je nezbytné pro členy kmene, aby se plně začlenili do života. Dítě se socializuje tím, že se účastní všech činností dospělých. Nedostává zákazy a příkazy, dělá to, co vidí. Děti žijí ve světě praktických, názorných demonstracích toho, z čeho je kultura kmene.

V sociální situaci se člověk naučí reagovat na blízké podněty stejným způsobem. Tomuto procesu se říká **generalizace**. Jestliže však naučená reakce neodpovídá situaci, musíme se postupně naučit rozlišovat i takovéto jemné rozdíly a reagovat přiměřeně. Jinak bychom se mohli dopustit hrubé společenské chyby a např. někoho urazit či odradit. Tento proces se nazývá **diferenciace**. Oba procesy jsou v procesu sociálního učení stejně významné.

5.1.3 Observační učení (Observace- pozorování, odezírání)

Bandura tvrdí, že podstatou nápodoby je observační učení. Nerozhoduje to, co se právě děje s pozorující osobou, nebo co tato osoba dělá, ale rozhodující je to, co dělá **model**, co se děje s modelem.

Bandura ve svých studiích velmi zblízka pozoroval děti vykazující chování určitého typu a zkoumal, do jaké míry se blíží danému modelu. Výsledky ukázaly, že děti daleko pravděpodobněji napodobovaly modely, jež se navzájem podobaly, nebo jejichž součástí byla odměna za jednání, jež zahrnovala moment prestiže. Kromě toho hrály roli ještě další faktory: jestliže motivační moment vzrostl, například slibem odměny za napodobení modelu, subjekt byl mnohem ochotnější napodobovat předchozí zkušenost. Předchozí zkušenost má vliv na zaměření pozornosti ke zvláštním aspektům modelového chování: např. děti zvyklé na násilí, daleko pozorněji vnímaly násilné aspekty modelového chování; podobně děti, jež pozorovaly, že agresivní chování je trestáno, tendovaly ke kontrole agresivity. Na základě výsledků pozorování byl Bandura přesvědčen, že učení neprobíhá pouze na základě přímého zpevňování, ale na základě observačního učení nebo též nepřímého, zástupného zpevňování, neboť se učíme pozorováním toho, co se děje ostatním. Tento druh učení se také někdy nazývá imitativní, protože napodobujeme to, co jiní dělají na základě našeho závěru, že jejich činnost bude odměněna. Bandura je dále přesvědčen, že toto učení probíhá symbolicky skrze jazyk. Zástupné učení však neprobíhá bezprostředně na principu "ukaz a já zopakuj". Hlavním ziskem zástupného učení je osvojování si techniky. Tento typ učení je spíše záležitostí pravidel abstrahování (abstrakce), než procesem pouhé nápodoby.

Observační učení

Příklad

Observační učení

Jedinec si osvojuje takové způsoby chování a jednání, za které je sociálně odměňován jeho model (např. kamarád, oblíbená filmová postava) a vyhýbá se takovému chování, za které je pozorovaný subjekt trestán. (Bandura, 1971, 1976).

Zástupné zpevnění. Druzí lidé vystupují jako modely apetenčního nebo averzivního chování, které subjekt může napodobovat. **Zástupné zpevnění** je předobrazem očekávaného zpevnění, které sám dosáhne, pokud napodobí odměňované chování.

Pozorováním se člověk může učit i „odtlumení zábran“, když pozoruje, že chování, které je u něho předmětem zábran nebylo u druhého trestáno.

Model

Model je osoba, která svým vzhledem, chováním, způsobem myšlení, postoji, výrazy, názory, výkony i jinak stimuluje v druhé osobě tendenci k podobnému chování, vzhledu a usnadňuje i sám proces nápodoby. K nápodobě může sloužit osoba jako celek, nebo jen některé prvky chování.

**Hlavní znaky
nápodoby**

Modelem může být:

- **reálná**, aktuálně fyzicky přítomná osoba - matka, otec, sourozenec
- **osoby s vyšším sociálním statusem** (učitel, starší kamarád), tyto osoby jsou buď záměrně vybírány (výchova), nebo vybírány imitátorem samým
- **model působící zprostředkovaně** (masmedia)
- **skutečné historické postavy**, resp. postavy z dějin, mýtů, legend

Rozhodující je, zda model:

- je za své chování potrestán či odměněn
- je úspěšný či neúspěšný
- je přitažlivý či odpudivý
- má vysoký nebo nízký společenský status

Lze napodobovat i modely přímo neviděné (hrdinové mýtů, legend, dějin, postavy románů), ale nejúčinněji jsou napodobovány modely viděné, se kterými je imitátor v přímém, bezprostředním a častém kontaktu.

Hlavní znaky nápodoby:

- Nápodobou myslíme chování, prožívání, postoje a stavy napodobujícího, stimulované chováním modelu a přibližující se k němu.
- Nápodoba může být mimoděčná, nezáměrná, nebo vědomá, kontrolovaná.
- Vztah mezi modelem a napodobujícím může být buď přímý nebo zprostředkovaný (vyprávěním, masovou komunikací).
- Jde o složitý proces, ve kterém hraje roli kombinace celé řady mechanismů, především učení.

Proces nápodoby může být reálný (v chování napodobuje reálně), nebo prožitkový. Výsledek působení modelu může mít průběh krátký, napodobující může být ovlivněn i dlouhodobě, kdy jsou zasaženy hlubší vrstvy osobnosti.

Celý život hledáme vzory, modely; v počátcích našeho společenského života to bývají významní druzí, případně ti, které nám významní druzí předložili. V pubertě je vše naopak: v procesu celkové sociální revolty pubescent zavrhuje, odmítá předkládaný vzor a často volí takové vzory, které děsí. Jde však o přechodné období a později se jedinec navrácí ke vzorům z minulosti, vyhledává vzory spíše pozitivní. Postupně se i on stává vzorem a modelem.

5.1.4 Identifikace (ztotožnění)

Identifikace

V každé společnosti existují ustálené vzorce či modely jednání a chování, které jsou pro majoritní část společnosti nástrojem kontroly. Tyto vzorce chování jsou danou kulturou udržovány a přenášeny a stávají se předmětem **identifikace**. Identifikace je, na rozdíl od imitace, založena na takzvané **introjekci**, tedy stavu, kdy se zvolený vzor promítá do vlastního já. U jedince dochází k hlubokému ztotožnění se se vzorem, zatímco imitace je napodobení dílčího projevu chování.

Identifikace vyjadřuje ztotožnění s osobou, k níž má jedinec vztah a chce se jí přiblížit, připodobnit. Jde o záměrné úsilí o převzetí způsobů chování a jednání modelu (modelem může být prakticky kdokoli).

V imitaci jde o těsnou závislost imitačního chování na přítomnosti modelu, identifikace proniká hlouběji do dynamiky osobnosti, ten, kdo se identifikuje se vzorem, si uchovává přisvojené chování i po dobu dlouhé nepřítomnosti modelu.

Identifikující se jedinec jakoby přestával být sám sebou a stával se tím, s kým se identifikuje. Obvykle nejde o zcela vědomě regulovaný, ale neuvědomovaný proces.

Podstatným rysem identifikace je fiktivnost, „situace jakoby“. Identifikující se osoba se chová tak, jak by se choval objekt identifikace, kdyby byl na jejím místě. Jedinec se plně ztotožňuje s původním modelem, jeho postoje se stávají integrální součástí osobnosti, není již jasně rozlišitelné, zda jde v chování o projev osobnosti imitátora nebo zda se jedná o napodobení modelu. Tedy chování dříve napodobované se stává součástí osobnosti – nastalo zvnitřnění.

Interiorizace (také internalizace, zvnitřňování) opakem je **exteriorizace**.

Interiorizace

Interiorizace je zvnitřňování, začleňování myšlenek, postojů, hodnot, sociálních norem do psychiky jednotlivce. Ve vývojové psychologii jde o přechod od vnější manipulace dítěte s předměty k vnitřnímu procesu při řešení problémů, ke zrodu myšlenkových operací. J. Piaget v interiorizaci zvláště zdůrazňoval úlohu zrání, L. S. Vygotskij kladl důraz na sociální vlivy, kulturní vlivy, výchovu a vzdělání. V psychologii učení Gal'perina jde o přechody od materiální činnosti k činnosti materializované, pak k hlasité řeči, od ní k rozvinuté vnitřní řeči a k vnitřnímu myšlenkovému postupu. Příkladem je, jak jsou etické principy společnosti internalizovány do vnitřních vzorců jednání a také proces, kterým jsou objekty či operace vnějšího světa zvnitřněny do psychických představ tak, že je s nimi možné pracovat v myšlenkových operacích.

Na rozdíl od výše uvedených forem sociálního učení, které regulovaly proces učení dítěte zvenčí, je **interiorizace** prostředkem autoregulace, seberízení a sebevýchovy.

Systémy sebeřízení se vytváří internalizací hodnot.

Internalizovaná kontrola se týká anticipovaných důsledků budoucího chování. Vytváří se očekávání, že určité způsoby chování budou odměňovány a jiné ignorovány nebo trestány. Anticipace odměny vede k aktivaci chování, které vede k odměně a anticipace trestu vede k útlumu chování, které by vedlo k trestu.

Nejde jen o vnější důsledky ale i vnitřní, interní důsledky, vztahují se k sebehodnocení.

Anticipace externích a interních důsledků souvisí se sebeodměňováním a sebetrestáním.

Sebeodměňování je založeno na sebechvále, hrdosti na sebe sama.

Sebetrestání představují trapné myšlenky, trápení.

Seberegulace je interní regulátor, interní odměny: pocit spokojenosti z dosaženého cíle. Interní trest: pocit rozladění z vlastního jednání, negativní myšlenky a hodnocení.

Důležitým druhem sociálního učení je **ego-vztažné učení**: je to učení, které se vztahuje k **evalvací a deevalvací** ega.

Formy ego-vztažného učení podle M. Nakonečného (1999):

- **Interní nebo externí kontrola** (J. B. Rotter). Jedná se o přesvědčení subjektu, že je nebo není schopen kontrolovat odezvu na své chování v situaci, jejíž pravidla jsou nejasná nebo málo pochopitelná. V případě přesvědčení o vlastní schopnosti (vnitřní místo kontroly) dochází k aktivaci a posílení já, v druhém případě (vnější místo kontroly) jsou účinky opačné, deaktivující.
- **Naučená bezmocnost** (M. E. P. Seligman), koncept vycházející z pokusů na zvířatech a ověřený později i pokusy na lidech. Pokusné zvíře, které se naučí, že nemůže kontrolovat averzivní podnět (vyhnutí se elektrickému šoku) upadá do stavu deprese a demotivace. Naučená bezmocnost je chování, které vzniká, když je subjekt přesvědčen, že není schopen kontrolovat neřešitelnou situaci a upadá do pasivity a deprese.
- **Vnímaná osobní účinnost** (self-efficacy, A. Bandura). Vnímaná osobní účinnost vyjadřuje postoj subjektu ke svým schopnostem zvládnout úkol tak, že určité chování povede k určitým výsledkům. Subjekt ví o svých schopnostech a anticipuje zvládnutí nebo nezvládnutí úkolu, což determinuje jeho chování. Pokud se očekávání splní, subjektovo já se posílí, pokud ne, oslabí se.

5.1.5 Interakční učení

Interakční učení zasahuje osobnost velmi hluboko, protože je syntézou rozumu, citu a akce a je zpevňováno sociální atmosférou. V interakčním učení se utváří sociální kompetence.

Sociální kompetence je schopnost chápat mezilidské vztahy, iniciovat jejich vznik, rozvíjet a prohlubovat je a také je usměrňovat a řídit.

V interakčním učení se učíme:

- adekvátně hodnotit svoji kompetenci (na co mám)
- objevovat skutečné vnitřní pohnutky našeho jednání
- formulovat si realistické výkonové cíle a účelné způsoby jejich dosahování
- strategie sociálního jednání

Zamyslete se nad tím, se kterými modely jste se ve svém životě identifikovali.

Obecně učení v psychologii je získávání jakékoliv zkušenosti a souvisí s **adaptací člověka v prostředí**. **Sociální učení** probíhá v sociálním prostoru a jeho obsahem jsou sociální zkušenosti. Sociální učení probíhá různými formami: **sociálním posilováním, nápodobou a identifikací, anticipací i observací a napodobováním modelů**. Formy ego-vztažného učení, které souvisí s evalvací a devalvací ega jsou způsoby **vnitřní a vnější kontroly, proces naučené bezmocnosti a proces vnímané osobní účinnosti, self-efficacy**. V sociálních interakcích dochází k **interakčnímu učení**, které souvisí s **interpersonálními vztahy** a utváří **sociální kompetenci** člověka.

1. Které odměny a tresty jsou účinnější: formální nebo neformální?
2. Jaký model lidé napodobují?
3. Jaký je rozdíl mezi nápodobou a identifikací?
- 4 Uveď příklad naučené bezmocnosti.

Úkol

Shrnutí

Otázky

KAPITOLA 6: SOCIÁLNÍ POZICE, STATUS A ROLE

Cíle kapitoly

Cílem kapitoly je vysvětlení, že jedinec v průběhu života vrůstá do různých sociálních skupin a zaujímá v nich sociální pozice, hraje sociální role a má určitý sociální status.

Klíčová slova

Sociální pozice, status vrozený, připsaný, získaný, sociální role, individuální systém rolí, typy rolí, role připsané, získané, vnucené, volitelné krátkodobé, dlouhodobé, falešné, konflikty rolí

Sociální pozice

Definice

6.1 Sociální pozice

Sociální pozice člověka je poloha, místo jedince ve struktuře určité skupiny nebo organizace.

Sociální pozice, status a role jsou podmíněny kulturně a sociálně a mají sociální vliv na jednotlivce. Jedinec tak, jak role chápe a hraje, je současně vytváří.

Kriteriem pozice ve skupině je **míra sociální přitažlivosti a míra osobní moci**.

Pozice jedince ve skupině podle míry **sociální přitažlivosti**:

- **populární osoby** – vysoká přitažlivost pro většinu
- **oblíbené osoby** – menší přitažlivost, pro mnohé
- **akceptované osoby** – spíš mám rád než nerad
- **trpěné osoby** – spíš jsou mi lhostejní
- **mimostojící osoby** – jsou mi lhostejní nebo k nim cítím záporný vztah

Rozložení osob z hlediska ocenění (žádoucnosti) odpovídá obvykle Gaussově křivce. Není dobré mít ve skupině více populárních osob, neboť to obvykle vede k rozdělení skupiny do více částí, frakcí.

Pozice jedince ve skupině podle **míry osobní moci**:

- **vůdce** (velká míra moci)
- **pomocníci** (menší míra moci)
- **souputníci** - v omezeném počtu mohou rozhodovat, raději se nechají vést
- **osoby pasivní** - sami se nezapojují
- **periferní osoby** (krajní) - nezapojují se do dění ve skupině

Moc znamená schopnost kontrolovat průběh dění. Mít moc v určité oblasti znamená být schopen zvládat, řídit, určovat, regulovat, tedy kontrolovat dění v této oblasti.

Moc je předpokladem, nástrojem i výsledkem úspěšné kontroly. Proto je podíl na moci zvláště ceněným nedostatkovým statkem a zároveň nejpodstatnějším prvkem uspořádání každé sociální hierarchie.

6.2 Sociální status

Sociální status

Status je souhrnné vyjádření pozice člověka v určité společnosti, skupině, spojené s mírou ocenění ze strany druhých. Souvisí se společenskou vážností, s prestiží.

Status je zařazení jedince do hierarchie skupiny z hlediska prestiže, významu a hodnoty pro skupinu.

Definice

Statusový systém je **hierarchickou strukturou** skupiny. Status vyjadřuje hodnotu postavení jedince ve skupině. Skupinový status je míra autority, prestiže, uznání, které má jedinec vůči ostatním členům skupiny. Určuje práva a povinnosti svého držitele vůči druhým lidem. Určuje také, jaké chování budou druzí lidé očekávat od držitele statusu v různých situacích.

Status je ve všech společnostech distribuován více či méně hierarchicky s tendencí přiznávat nejvyšší status omezenému počtu lidí.

Typy statusu:

- **vrozený** (status biologicky přidělený jako je pohlaví, rasa, věk, etnický původ)
- **připsaný** / askriptivní (status, který člověk získá bez vlastní zásluhy, v důsledku sociálních okolností, zejména dědictví)
- **získaný** (vzdělání, profese, ...).

Status umožňuje určit sociální distanci mezi dvěma osobami a stanovit jejich místo v sociální hierarchii uvnitř skupiny. Pro lepší pochopení statusu a jeho měření je používán syntetický status, který se skládá ze šesti komponentů:

- objektivní charakteristika profese
- prestiž profese
- nejvyšší dosažené vzdělání
- podíl na moci
- příjem
- životní způsob

Snaha zviditelnit vlastní sociální status vede k užívání statusových symbolů (značka auta, lokalita bydliště, značka oděvů, členství v klubech, charita,...).

Na základě 6 komponentů syntetického statusu popište status svých příbuzných.

Sociální role

6.3 Sociální role

S pozicí člena ve skupině jsou spojena očekávání, jak se má tento člen ve skupině chovat. Soubor očekávání, týkající se chování jednotlivce spjatého s určitou pozicí ve skupině je **sociální role**.

Vzájemná součinnost vede k dělbě práce, postupně se vytváří komplex chování příznačné pro určitou činnost.

Role je tedy komplex chování, který souvisí s určitou pozicí nebo činností.

Role je produktem socializace, sociální role jsou dynamická, status a pozice jsou statické.

Sociální role je způsob chování, které sociální okolí od jedince očekává z hlediska jeho věku, pohlaví a pozice.

Pojmy pozice a role označují vzájemnou závislost sociálního chování a postavení ve struktuře lidských vztahů.

Role má komplementární povahu, role se vždy doplňují, dítě-rodice; učitel-žák, matka-dcera, jsou naplněny svou vztažností. Role není jen to, co má plnit jedinec, ale je vyjádřením definovaného vztahu mezi lidmi v určité situaci.

Role jsou společensky vytvářeny a kontrolovány.

Obsah role má formu modelů, vzorů, ty jsou součástí historické zkušenosti, generačně se předávají, jsou obsaženy i v hodnotách a ideálech, normách společnosti a ve zvyklostech a tradicích.

Modely jsou:

- **přímé** – pozorované chování lidí
- **symbolické** (umění, věda, náboženství, ekonomika)

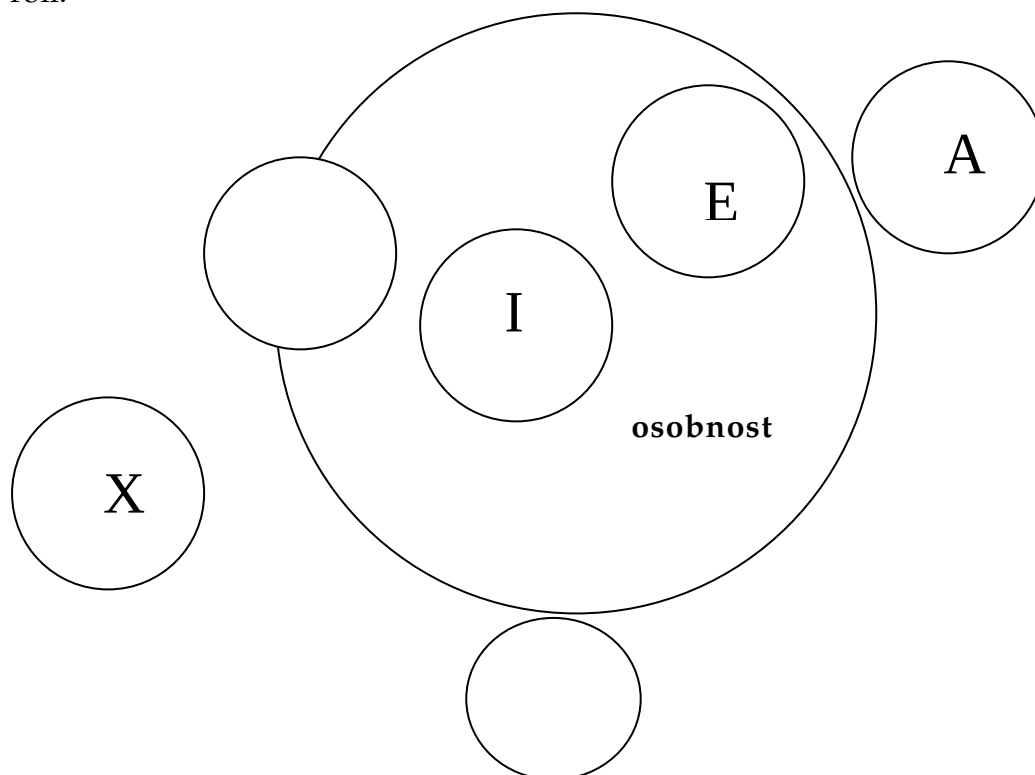
Jedinec a role

6.3.1 Jedinec a role

Vztah jedince k rolím, jejich převzetí a realizace vyjadřují postoje, čili sociální vztahy. Role jako model chování dává jedinci možnost prvotní orientace v sociálním prostoru. Jakmile by byla vymezována příliš úzce a zároveň autoritativně vyžadována, bránila by člověku v jeho potřebě projevovat se individuálně.

Skutečné chování v roli nezávisí pouze na očekávaném chování, ale také na jejím nositeli a konkrétní situaci. Rolová očekávání mají různou míru závaznosti a jsou s nimi spojeny různě závažné sankce, čímž se otevírá prostor pro manévrování mezi tlaky rolí. Skutečná role tak, jak

je nakonec předvedena, je výtvořem osobního nositelova výkladu požadavků role, předepsané podoby role a nositelových potřeb a schopností. Jedinec musí být schopen nastolit rovnováhu mezi osobní identitou a požadavky společnosti. Rozdíly mezi předepsanou a skutečnou podobou role jsou také způsobeny snahou nositele přizpůsobit roli svým vlastním potřebám. Tyto neustálé útoky na hranice vymezené rolí vedou v čase spolu s dalšími faktory k vývoji rolí.

Obrázek č. 3: Individuální systém rolí

Zdroj: Nakonečný, 1999, upraveno

I a E jsou role plně zvnitřněné, X je role odmítaná; A je role cizí, ale jedinec ji může za určitých okolností hrát

Jednotlivé role, tzn. vzorce chování, se jedince učí postupně, nápodobou a cestou pokusů a omylů. Jednou úspěšně vyvinuté vzorce mají sklon k neměnnosti, uspokojivé systémy interakcí se ustavují a upevňují. Uspokojivé jsou tehdy, jsou-li v souladu se základními postoji, orientací a normami jedince, pokud jsou s nimi v rozporu, je situace frustrující a může vést až k rozpadu osobnosti.

Typy rolí:

- **připsané** (pohlaví, věk, národnost, zděděný majetek)
- **získané** (prestiž, nezděděná privilegia)
- **vnucené** (vojenská služba, nezaměstnanost, výkon trestu)
- **volitelné** (zaměstnání)
- **krátkodobé** (omezená doba)

Typy rolí

- **dlouhodobé**
- **falešné** (např. úspěšný podnikatel, ale podvodník)

6.3.2 Indukce rolí

Indukce rolí

Indukce rolí je proces změny chování jedince (jeho role) způsobený vlivem vzájemného mezilidského společenského styku. Příčinou je potřeba přizpůsobovat se požadavkům sociálního prostředí a touha po uznání, kterým nás druzí odměňují. Na požadavek druhého můžeme odpovědět přijetím (indukce doplňkové role), odmítnutím a jiným návrhem (smlouvání), ukončením vztahu nebo projevením touhy po těžce roli, jakou má druhý (symetrie). Přitom hrají roli další faktory, jako například status partnera, které mohou vést i k přijetí nepřijemné role.

Jedinec chovající se určitým způsobem vyvolává (indukuje) u svých společníků takové jednání, na něž se mu jeho vlastní jeví správnou reakcí. Chování svých společníků připisuje jejich postojům vůči sobě a neuvědomuje si, že je jen odpovědí na jeho vlastní postoj, jeho chování.

Vzhledem k tomu, že člověk vykonává mnoho rolí, objevuje se i jejich konflikt.

Konflikty rolí

6.3.3 Konflikty rolí

Různé osoby mohou tutéž roli definovat různě až protikladně, podle toho, v jakém postavení jsou vůči nositeli role. Tím mohou navodit **konflikt v roli**.

R. K. Merton (1957) rozlišuje tři druhy konfliktu rolí:

- **Mezi rolemi:** očekávání mezi dvěma rolemi sdílenými toutéž osobou nelze sladit.
- **Intra sdělovatel konflikt:** určitá osoba má k nositeli role neslučitelná očekávání a není ochotna rezignovat na žádné z nich
- **Já versus role konflikt:** je konflikt mezi potřebami či schopnostmi nositele rolí a očekáváními, která druzí s jeho rolí spojují.

Interrole konflikt – konflikt mezi rolemi

Očekávání spojená se dvěma různými rolemi vykonávanými touž osobou nelze sladit.

Příklad

Nelze hrát zároveň roli udavače a férového člověka. Těžko lze sladit roli špičkového lehkého atleta s rolí houslového virtuóza, vrcholová tenistka, reprezentantka republiky nemůže být současně na všech mezinárodních turnajích a současně být dobrou matkou.

Intra-sdělovatel konflikt – konflikt ve sdělovateli

Sdělovatel má vůči nositeli role neslučitelné požadavky, určitá osoba

má ze sestavy role vůči jejímu nositeli navzájem neslučitelná očekávání a není ochotna rezignovat na žádné z nich.

Manželka očekává od partnera, že bude vynikající živitel, otec jejích dětí, milenec, společník a světový odborník - to není v lidských silách.

Úředník vyřídil žádost amatérských herců: Povolujeme vám založení divadla, ale nesmíte v něm hrát.

Já-role konflikt

Jde o konflikt mezi potřebami či schopnostmi nositele rolí a očekáváními, které druzí spojují s jeho rolí. Osobní důvody znemožňují těmto očekáváním dostát. Já-role konflikt je nesoulad mezi kapacitou nositele role a kompetencemi potřebnými pro výkon role.

Rodiče chtějí mít ze synáčka koncertního mistra, ale ten nemá hudební sluch. Vynikající chemik byl pro svoji odbornost jmenován ředitelem chemického závodu, jenže není manažerem a závod je ve ztrátě, chemická odbornost mu k řízení podniku moc nepomohla.

Problém rolové distance - např. sociální pracovník, aby zachoval specifické charakteristiky profesionálního vztahu ke klientovi, odděluje své osobní postoje a chování od chování, které se očekává v rámci jeho profesionální role. Tato separace může být překážkou při vytváření otevřeného a upřímného vztahu s klientem (Munson, Balgopal, 1978). Klient může chápat snahu o zachování distance jako projev nezájmu o jeho problémy.

Pro správný výkon role je třeba znát složky sociální role:

- Předepsané požadavky role, jak by měla být role vykonávána.
- Subjektivní výklad požadavků role, jak si člověk představuje výkon role.
- Výkon role je kompromis mezi požadavky role a výkladem role.

Vytvořte si graf individuálního systému rolí a zamyslete se, ve kterých rolích, nebo mezi kterými rolemi, mohou vznikat konflikty.

Sociální pozice je místo jedince ve struktuře sociální skupiny. Sociální pozice lze rozlišit podle kriteria **sociální přitažlivosti** nebo podle kriteria **míry osobní moci**. Podle míry sociální přitažlivosti jsou ve skupině pozice: populární osoby, oblíbené osoby, akceptované osoby, trpěné osoby a mimostojící osoby. Podle míry osobní moci jsou ve skupině: vůdcové, pomocníci, soupeřníci, pasivní a periferní osoby.

Sociální status je souhrnné vyjádření pozice člověka v určité společnosti, spojené s mírou ocenění ze strany druhých. Může být vrozený, získaný nebo připsaný.

Sociální role je způsob chování jedince v určité sociální pozici. Každý člověk má svůj individuální systém rolí a nemusí se identifikovat se

Příklad

Příklad

Úkol

Shrnutí

všemi rolemi, které v životě hraje. Některé role jsou mezi sebou v konfliktu. Konflikty mohou být i uvnitř role nebo ve sdělovateli role. Obsah role se může měnit, je historicky a kulturně podmíněn.

Otázky

1. Čím je dán obsah sociální role?
2. Jak se liší sociální pozice a sociální status?
3. Vysvětli proces indukce rolí.
4. Jaké složky sociální role musí jedinec znát pro správný výkon role?

KAPITOLA 7: SOCIÁLNÍ SKUPINY

Cílem kapitoly je pochopit jaké vlastnosti má sociální skupina, jak se vyvíjí v čase, jak ovlivňuje skupina jednotlivce ve výkonu a prožívání.

Vymezení sociální skupiny, výhody a nevýhody sociálních skupin, skupinová struktura, klasifikace skupin, vývoj skupiny, skupinová dynamika

7.1 Vymezení sociální skupiny

Skupina je určitý počet lidí, navzájem spojených relativně trvalými vztahy, kteří si uvědomují sounáležitost „my“. Každá skupina má tři základní znaky: členové skupiny jsou ve vzájemné interakci, probíhá mezi nimi komunikace a skupina má organizaci.

Sociální skupina je určitý počet jedinců, kteří tvoří vnitřně propojený celek, mají společný cíl, jsou na sobě vzájemně závislí, jsou v interakci, mají vědomí My.

Sociální skupinu lze charakterizovat jako soubor lidí, kterí splňují kriteria:

- **Interakce:** skupina je soubor osob, mezi nimiž probíhá vzájemná interakce.
- **Vzájemná závislost:** skupina je seskupení vzájemně závislých osob.
- **Percepce:** skupina je určitý počet lidí, kteří sami sebe vnímají jako členy skupiny.
- **Motivace:** skupina slouží jako prostor pro uspokojování potřeb.
- **Cíle:** skupina je seskupení osob, které mají společný cíl.
- **Organizace:** skupina se vyznačuje určitou strukturovaností vztahů, propojeností sociálních rolí.
- **Normy:** skupina se řídí stejnými pravidly a normami.

Vzájemná interakce je prvním a nejdůležitějším kritériem sociální skupiny. Z hlediska významnosti následují kriteria vzájemné závislosti a percepce.

7.1.1 Význam sociálních skupin

Prostřednictvím sociálních skupin působí na jedince makrosociálního prostředí. Důležitý je formativní vliv sociálních skupin zejména při utváření sociálních dovedností. V sociálních skupinách si jedinci uspokojují sociální potřeby (sounáležitost, akceptaci, uznání, seberealizaci). Účast v sociální skupině posiluje sociální identitu.

Cíle kapitoly

Klíčová slova

Definice

Sociální skupina

Sociální skupina není množina lidí, kteří sice mají něco společného, ale netvoří vnitřně funkčně propojený celek, chybí u nich základní kritéria sociální skupiny. Do sociální skupiny nepatří:

- **Seskupení (Agregáty)** jsou shluky lidí, které vyvolávají dojem celku jen na základě vnějších okolností (fyzická blízkost), např. lidé v tramvaji, spojují je jen situační okolnosti.
- **Sociální kategorie** jsou množiny lidí, kteří mají nějaký společný znak: věk, pohlaví, vlastnosti...

Sdružování lidí do skupin a život v sociálních skupinách má své výhody i nevýhody.

Výhody fungování ve skupině jsou uspokojování sociálních potřeb, spolupráce, snazší získávání zdrojů, pocit sounáležitosti, vzájemná opora, komunikace, získávání zkušeností, zábava, ochrana, seberealizace, rozložení odpovědnosti.

Sociálními potřebami se zabýval A. Maslow, známá je jeho hierarchie potřeb, ve které jsou sociální potřeby zahrnuty.

Nevýhody fungování ve skupině

Čím je skupina větší, tím složitější je její organizace, rozložení odpovědnosti, větší anonymita a menší podíl na aktivitách skupiny, menší spolupráce, vznikají podskupiny – frakce, zvyšují se bariéry v komunikaci.

Výhody fungování mimo skupinu

Jedinec se nemusí dělit, nemusí plnit příkazy, nepodléhá pravidlům.

Klasifikace skupin

7.2 Klasifikace skupin

Skupiny můžeme dělit podle různých kritérií.

Podle velikosti:

- **Malé:** malá skupina se počítá od tří členů, někteří autoři považují za skupinu již dyádu (pár, dvojici). Za malé skupiny se považují skupiny mající 20 – 30 členů (např. rodina, třída, parta atd.). Základním kritériem malé skupiny je komunikace tváří tvář, jednotliví členové se vzájemně znají, jejich role jsou vzájemně propojené (silný sociální/socializující činitel).
- **Velké:** velká skupina vzniká tehdy, když se v malé skupině začnou tvořit podskupiny a když má tolik členů, že se již všichni nemohou navzájem znát a stýkat se osobně, takže neprobíhá komunikace tváří v tvář (ale dopisy, emaily, sms), citové vazby nejsou mezi všemi (mezi jednotlivci ano). Velké skupiny mají malý podíl na socializaci, ovlivňují jen část projevu, např. žáci

školy, zaměstnanci, obyvatelé vesnice, národy, polit. strany, věřící, sekty atd.

Podle stability:

- **Přechodné:** jsou to skupiny utvořené dočasně (např. návštěvníci divadla).
- **Stálé:** opak přechodné skupiny (např. národ).

Podle typu vazby, pevnosti pravidel:

- **Formální:** vzniká shora, podle předem daného pravidla, má neosobní charakter, platí zde přesně stanovené předpisy a normy dodané zvnějšku. Chce-li se jedinec stát členem, musím dané normy akceptovat, za nedodržení norem jsou předem stanovené tresty. V této skupině převládá **funkční**, neosobní vztah mezi členy (např. pracovní skupina, vojenský útvar, nově vznikající pracoviště, kurz účetnictví atd.), posléze mohou vzniknout i neformální vazby (parta kluků na vojně), často jde o skupinu určenou ke splnění nějakého úkolu, která se po splnění rozpadá.
- **Neformální:** vzniká zevnitř, spotánně. Pravidla a normy si stanovuje skupina sama, jsou vyjádřením přirozených potřeb jejích členů. Skupina je závislá na povaze a aktivitě svých členů, je tvořena z jejich iniciativy, její členové se znají, mají k sobě blízký vztah a stejné zájmy a potřeby, skupina vzniká spontánně, její normy a pravidla vznikají jak před statuováním skupiny (ideje zakladatele), tak i za chodu skupiny, nově příchozí může vnést změnu pravidel, např. skupina přátel, amatérské zájmové kroužky spod.

Podle účasti:

- **Členské:** vlastní, člověk je jejich uznávaným členem (rodina, škola, kroužky, pionýr či skaut, parta...)
- **Referenční** je skupina, k níž jedinec vztahuje svá očekávání, jejímž členem by chtěl být, identifikuje se se skupinovými cíli a normami, cítí potřebu dokazovat, že je členství hoden. Součástí přijetí do skupiny mohou být různé přijímací obřady, zkoušky a rituály, jejich cílem je prověřit nového člena a zároveň urychlit jeho adaptaci ve skupině.

Referenční skupiny mohou být **otevřené a uzavřené**. Do **otevřené** skupiny se mohou lidé dostat a opustit ji kdy chtějí, ale opuštění **uzavřené** skupiny může být trestáno (různé sekty, gangy)

Negativní referenční skupina je skupina, jejíž normy a cíle jedinec absolutně odmítá, vymezuje se vůči skupině negativně.

Podle participace:

- **Vlastní (in group):** skupina, do které patříme, hovoříme o skupině jako „my“, vznikají tu tzv. autostereotypy, tj. představy, které si členové skupiny vytvářejí o své skupině (obvykle idealizace).
- **Cizí (out group):** skupiny, do kterých nepatříme, označujeme je jako „oni“, vytvářejí se tu tzv. heterostereotypy, tj. představy o jiných sociálních skupinách (předsudky, odsouzení).

Podle priority:

- **Primární skupina.** Pojem **primární skupiny** zavedl americký sociolog **Ch. H. Cooley** (1864-1929), začíná v nich socializace jedince, a proto mají rozhodující vliv na rozvoj jedince. Jsou to malé skupiny, intimní, kontakty probíhají tváří v tvář, převládá v nich citovost, sympatie a vzájemné ztotožnění, pro které je pojem „my“ přirozeným výrazem. Jedinec se v nich plně angažuje celou osobností, nejen jako nositel dílčí role (rolím se zde teprve učí, zde získané role trvale ovlivňují jedince). Příkladem primární skupiny je rodina, herní skupina (v dětství), sousedství a skupina starších pokud se u jedince vyskytne mezera v primárních vztazích, často si tuto mezeru vyplní sekundárními (sekty, gangy, atd.).
- **Sekundární (druhotná).** Pojem **sekundárních skupin** se objevuje později a označuje všechny další skupiny, v nichž začíná převládat účelová racionalita a volnější, méně osobní a formálnější vazby (profesní skupiny, sociální vrstvy). Socializace jedince v nich nadále pokračuje (je to jedna z etap tohoto procesu), je to nadstavba po zvládnutí požadavků v primární skupině, doplňují se v nich požadavky vyplývající ze sociálních rolí a pravidel (např. dítě doma říká ahoj, v sousedství dobrý den a ve škole zdraví tím, že se postaví). Příklad: klub, kancelář, školní třída apod.

Nejsilnější vliv na jedince má **malá společenská skupina**, je zpravidla také primární a neformální (rodina). Základní charakteristikou malé sociální skupiny je komunikace tváří v tvář, face to face. Malá sociální skupina plní i další funkce jako je ochrana, sociální bezpečí, sociální opora, zprostředkovává vliv makrosociálního prostředí a ovlivňuje individuální výkonnosti (v pozitivním i negativním smyslu). Členství v malé sociální skupině posiluje sociální identitu.

7.3 Skupinová struktura

Definice

Skupinová struktura je uspořádání členů skupiny na jednotlivých pozicích, přiřazování sociálních rolí těmto pozicím a formování skupinových norem.

Proces utváření skupiny probíhá jako proces diferenciacce (odlišování) členů skupiny a jejich pozic ve skupině. Úroveň vzájemného poznání členů skupiny se promítá do vzájemných vztahů, které se postupně stabilizují (fixují). Vzorce těchto vztahů tvoří systém, který se nazývá **skupinová struktura**.

Skupinová struktura

Nejčastěji sledované jsou **komunikační struktura** (kdo, s kým, jak a o čem komunikuje) a **emoční struktura** (emoční napojení, sledujeme od vzájemného napojení přes chování, k hlubšímu napojení pomocí přesvědčení až k vzájemnému souladu v oblasti hodnot). Žádné z kritérií nepůsobí izolovaně, ale společně vytvářejí integrovaný organizovaný systém.

7.3.1 Individuální systém rolí a skupinový systém rolí

Sociální role

Sociální role je očekávání jak se má jedinec chovat v určité pozici ve skupině.

Individuální systém rolí je souhrn rolí, které jedinec hraje a jak je s nimi identifikován.

Skupinový systém rolí je výsledkem očekávání, že se člen skupiny bude chovat osvědčeným způsobem, jde o interakci jedince a skupiny. Jedinec i skupina sladí své zájmy a hledají co nejlepší řešení.

Role ve skupině

Role ve skupině

Výkonové role jsou role orientované na provedení úkolu. Člověk, který má jednu z výkonových rolí se stará o funkčnost skupiny, její produktivitu.

Socioemocionální role slouží spíše pro stmelování týmu, udržování morálky nebo dobré nálady.

Role orientované na provedení úkolu:

- stanovení cílů
- iniciativa
- sběr informací
- předkládání informací
- koordinace
- evaluace

Role orientované na vztahy ve skupině

Zajišťují udržitelnost skupiny, její rozvoj, zachování soudržnosti, vnitřní harmonii a pohodu ve skupině. Zajišťují to, že je skupina schopná soustředit se na úlohy.

Role patřící do této skupiny jsou:

- povzbuzování
- usmírování

	• donucování • určování norem (kladení otázek o úlohách skupiny) • následování • rozjímání
Morenovská sociometrie	Nejznámější popis rolí ve skupině přinesla morenovská sociometrie. Popisuje tři základní typy rolí: typ vůdce, který je uznávaný pro své schopnosti, je rozumný a spolehlivý. Druhý typ je sociální hvězda, je oblíbený a společenský a třetí je černá ovce, člověk nezajímavý, málo přitažlivý a nesympatický. Schindler (in Kratochvíl, 1997) popsal čtyři pravidelně se vyskytující role: alfa (vůdce), beta (expert), gama (pasivní člen), omega (okrajový člen), k nimž přiřadil ještě roli protivníka "P", symbolického reprezentanta nepřátelské skupiny.
Vytváření frakcí	7.3.2 Vytváření podskupin (frakcí) V každé větší skupině se objeví tendence vytvořit podskupinu. Dva, tři nebo více členů skupiny na základě vzájemné sympatie nebo společných zájmů k sobě začnou více inklinovat, vzájemně se ve skupině podporují, vyhýbají se společné konfrontaci. Pozornost věnovaná principům vztahů, na nichž se podskupina utvořila, může přispět k hlubšímu porozumění motivaci jednotlivých členů i skupinové dynamiky. Pokud však existence podskupiny vytvoří podhoubí pro vznik společných tajemství a pokud vznikne koalice, v níž členové podskupiny odolávají tlakům skupiny, stává se podskupina destruktivní silou.
Vůdcovství ve skupině	7.3.3 Vůdcovství ve skupině <u>Vůdce je osoba, která:</u> • motivuje k další aktivitě skupiny • hodnotí členy skupiny • má respekt skupiny a zastupuje ji • organizuje • je poradcem, opravuje, koriguje, dbá na dodržování pravidel • snaží se o zachování příjemné atmosféry ve skupině • je příkladem (dominuje) Jak se stal vůdce vůdcem? Volbou: tak vzniká neformální vůdce, skupina si jej sama vybrala. Dosazením: formální vůdce (noministní vůdce), jmenovaný vůdce, řídí se stanovenými pravidly, skupina může a nemusí být spokojena.

7.3.4 Typy skupinové organizace, styly vedení (Kurt Lewin)

Styly vedení

Autokratický (autoritativní)

Vůdce skupiny organizuje ostatní, dává příkazy a zákazy, rozhoduje. Jsou přesně stanovena pravidla pro fungování skupiny. Skupina je schopna vyprodukovat velké množství práce, ale pouze je-li vůdce přítomen, ve skupině vládne napětí, strach a snaha zalíbit se vůdci. Vůdce bývá dosazen (nikoli volen zevnitř), opírá se o formální autoritu.

Liberalistický (liberální)

Vůdce není uznáván, nemá autoritu. Ve skupině vládne chaos a anarchie. Jedinci jsou (zpočátku) spokojeni, mohou si dělat, co chtějí. Postupně chybí organizace, systém, klesá výkonnost skupiny, což vede k nespokojenosti členů skupiny.

Demokratický (interaktivní, participační)

Je založen na spoluúčasti všech členů skupiny na rozhodování o důležitých aspektech skupinového života, na vzájemné úctě a respektu, možnosti vyjádření vlastního názoru, běžné jsou diskuse, připomínky a názory, hledá se konsenzus. Vychází z vnitřního přesvědčení jedince.

Vůdce má otevřený postoj vůči členům, je obvykle volený zevnitř, je uznávaná autorita.

Skupina podává vysoký výkon, i když vůdce není přítomen. Tento styl je považován za ideální, ale nejnáročnější na realizaci.

Podle míry prosazování řízení rozlišujeme řízení:

- **Silné:** pravidla jsou pevně stanovena vůdcem, nebo členy skupiny.
- **Slabé:** dochází k porušování pravidel, neustálé námitky a protinámitky ruší jasnou linii postupu.

7.4 Vývoj skupiny (B.W.Tuckman)

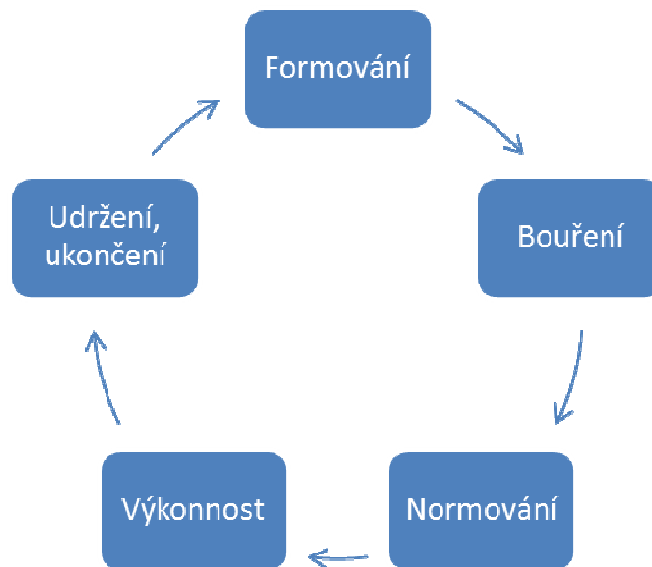
Vývoj skupin

Jakmile se z určité sumy lidí stává skupina, začíná v ní strukturace vztahů (**forming** – orientace, **storming** – konfrontace, **norming** – utváření pravidel, norem, **performing** – výkon), výsledkem je struktura skupiny. S každou pozicí v sociální skupině lze spojovat určité chování, které od člověka, jež ji zaujme, očekáváme.

Vývoj skupiny je proces, má tyto fáze:

- formování
- bouření
- normování
- výkonnost
- udržení/ ukončení

V průběhu času se může vývoj skupiny vrátit k předchozímu stadiu.

Obrázek č. 4: Fáze vývoje skupiny podle B.W. Tuckmana (1965)

Zdroj: Autor textu

Fáze vývoje skupiny

Charakteristika jednotlivých fází procesu vývoje skupiny:

- **Formování:** závislost, orientace. Seznamování. Charakteristika prožívání: nejistota a úzkost
- **Bouření:** konflikt a emocionalita. Členové se snaží prosadit a uspokojovat svoje potřeby
- **Normování:** soudržnost a výměna, jasná očekávání, osvojení si rolí, snaha vytvářet pozitivní vztahy, vzájemná spolupráce, společné hodnoty a postoje
- **Výkonnost:** produktivní vykonávání skupinových úkolů, efektivita, skupina je schopna fungovat i bez přítomnosti nějakého člena
- **Udržení nebo rozpad skupiny:** splnění úkolu, zhodnocení úkolu, uvolnění vazeb

Skupinová dynamika

7.5 Skupinová dynamika

V každé skupině existuje a působí soubor nejrůznějších hybných sil a protisil. Tento soubor sil, který ovlivňuje skupinu a skupinové dění, je **skupinová dynamika**. Skupinová dynamika je složena z mnoha prvků, které se navzájem ovlivňují a vyvíjejí.

Základními prvky skupinové dynamiky jsou:

- **cíle a normy**
- **vedení a řízení**
- **motivace a stimulace**
- **interakce a komunikace**

Další proměnné, které mají vliv na dynamiku skupiny jsou **podskupiny, frakce**. Dříve či později vznikají v každé skupině, je důležité, do jaké míry se podskupiny ztotožňují s normami a cíli celé velké skupiny. **Struktura, stavba skupiny**, je tvořena systémem pozic a rolí v každé skupině. **Fáze vývoje skupiny, historie skupiny** **atmosféra ve skupině, soudržnost (koheze) a napětí (tenze)**, dostředivé a odstředivé síly, které způsobují, že jednotliví členové skupiny chtějí nebo nechťejí do skupiny patřit, cítí nebo necítí se být členy skupiny.

Koheze, soudržnost skupiny charakterizuje, jak jsou jednotliví členové vzájemně propojeni. Pod skupinovou kohezi řadíme veškeré síly a tlaky, které vytváří pocit sounáležitosti a příslušnosti k dané skupině. Tyto síly mohou být pozitivní (odpovědnost) nebo negativní (strach). Význam a přínos soudržnosti pro skupinu se liší v závislosti na tom, jaké důvody vedly ke vzniku skupiny a o jaké cíle její členové usilují. Jestliže skupina vznikla ze společenských důvodů (skupina přátel), je soudržnost pozitivní. Čím blíže k sobě členové mají, tím ochotněji zůstávají ve skupině, účastní se společných aktivit a snaží se získat nové členy. Ve skupinách, jejichž cílem je společný úkol, velká soudržnost snižuje konkurenci a tím i produktivitu.

Skupinový vliv je způsob, jak skupina ovlivňuje jedince.

V oblasti výkonu je sociální vliv uskutečňován jako sociální facilitace a sociální lenivost.

V oblasti rozhodování jde o skupinovou polarizaci a skupinové myšlení (groupthink).

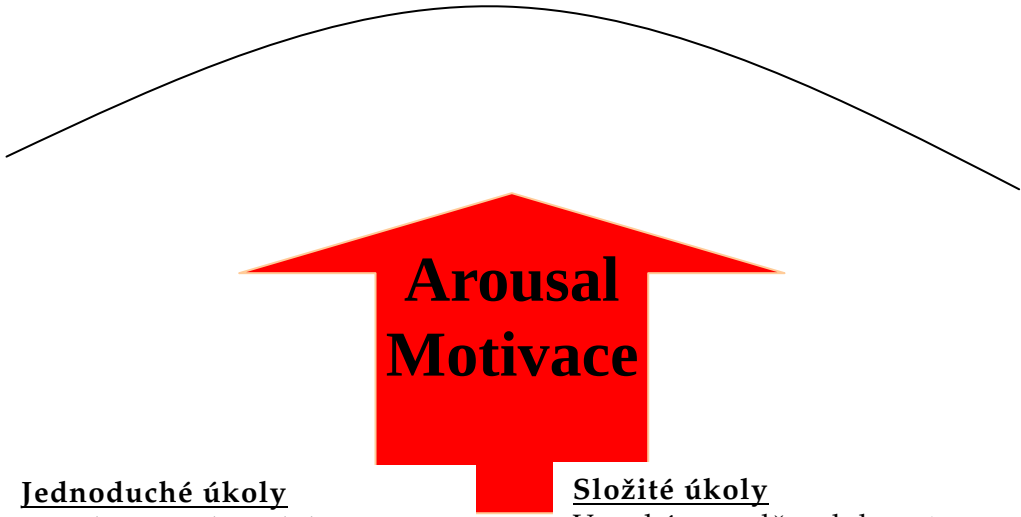
Soudržnost skupiny

7.5.1 Sociální facilitace, sociální usnadnění

Americký psycholog **N. Triplett** (1898) zkoumal, jaký vliv mají druzí lidé na chování, výkon jedince. Pokusné osoby vykonávaly jednoduché, dobře měřitelné činnosti. Pracovaly buď izolovaně nebo za přítomnosti publika, nebo za přítomnosti dalších osob, konajících totéž (koakce). Triplett zjistil, že v přítomnosti druhých osob se výkon experimentální osoby zvýšil (u cyklistů, ve skupině podávali vyšší výkon, než když jeli jednotlivě). U některých dalších pokusů nebyly výsledky jednoznačné, ale přítomnost druhých lidí naopak výkon jednotlivců snižovala.

Příčiny zkoumal **R. Zajonc** (1965) a dospěl k závěru, že sociální facilitace se neprojevuje automaticky, ale je podmíněna snadností či obtížností probíhající činnosti, náročností úkolu. Sociální facilitace se uplatňuje tím více, čím je činnost jednodušší. Vysvětlením sociální facilitace může být zvýšení aktivační úrovně přítomností druhých lidí (Zajonc, 1965). Zvýšená úroveň aktivace má pak pozitivní vliv u dobře zvládnutých úkolů, kontraproduktivně působí při úkolech obtížných a ne zcela dobře zvládnutých.

Sociální facilitace

Arousal Motivace

Jednoduché úkoly

Vysoká pravděpodobnost
úspěšnosti

Složité úkoly

Vysoká pravděpodobnost
neúspěšných pokusů

Obrázek č. 5: Sociální facilitace

Zdroj: Zajonc (1965)

Proč se úroveň aktivace organismu jednotlivce ve skupině zvyšuje? Záleží na hodnocení druhých. Tímto problémem se zabýval **N. Cottrell** (1968), který provedl experiment s učením se nesmyslných slabik.

Zkoumal 3 podmínky:

1. Jedinec pracuje sám
2. Jedinec pracuje za přítomnosti osob, které měly zavázané oči
3. Jedinec pracuje za přítomnosti osob, které vyjadřovaly zájem o aktivitu jedince, hodnotily, komentovaly...

Zvýšení výkonu se projevilo jen ve třetím případě. Když měli pozorovatelé zavázané oči, pouze jejich samotná přítomnost nezpůsobila to, že by se výkon lidí zlepšil.

Sociální lenivost

7.5.2 Sociální lenivost

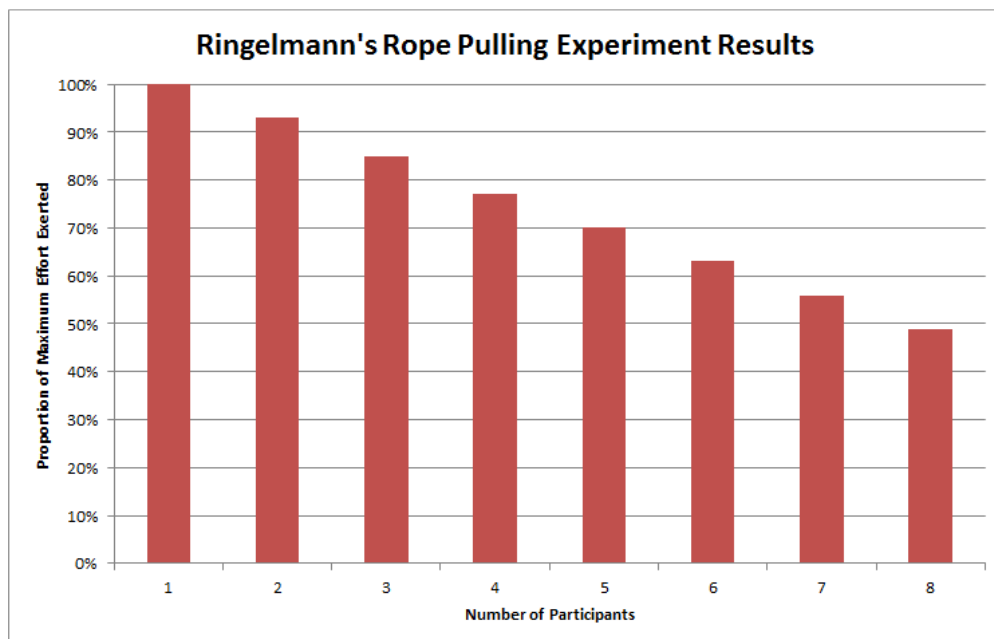
Jedinci, kteří pracují spolu a mají jistotu, že jejich osobní úsilí nemůže být posuzováno, podávají za jistých okolností nižší výkon, než když každý z nich pracuje sám. Tento jev je nazýván také **Ringelmannův efekt**.

Příklad

Experimenty s taháním lana provedené M. Ringelmannem (1913) prokázaly, že se při tažení nákladu pomocí lana snižuje individuální výkon. Neplatí tedy předpoklad o tom, že jeden muž utáhne x váhových jednotek a n mužů $n \cdot x$ váhových jednotek. Tři lidé tahali silou jen 2,5 krát průměrného individuálního výkonu a osm jich tahalo za méně než čtyři osoby. Nejprve byly tyto ztráty výkonu vysvětlovány absencí koordinace. Později bylo dokázáno, že je to způsobeno ztrátou motivace. U dvoučlenné skupiny průměrný výkon

jedince tvořil 93% průměrného výkonu dosaženého jedincem, v trojčlenné skupině 85% individuálního výkonu a v osmičlenné skupině jen 49%.

Příklad

Obrázek č. 6: Ringelmannův efekt

Zdroj: Wikipedie Ringelmann experiment results

V roce 1979 provedli **B. Latané, K. Williams a S. Harkins** experimenty, kdy měřili hluk, který jejich studenti vydávali o samotě a v různě početných skupinách. Výzkumníci umístili zkoumané osoby do půlkruhu. Pak žádali jednotlivé osoby nebo více osob najednou, aby tleskali nebo křičeli, jak nejvíce mohou a pomocí přístroje měřili hladinu hluku. Výsledky byly stejné jako u „tahání lana“. Úroveň hluku se s velikostí skupiny zvětšovala, ale ne v přímém poměru. Přitom nebyl zaznamenán žádný blokovací efekt, jako například únava.

Latané a spol. dále zjistili, že důležitým faktorem souvisejícím se sociálním zahálením je možnost anonymity, skrytí se v davu. Když totiž svým zkoumaným osobám oznámili, že jejich příspěvek k sociálnímu hluku bude identifikován, sociální zahálení se neprojevovalo a studenti vydávali právě tolik hluku jako o samotě.

7.5.3 Skupinová polarizace

Je jev, kdy dochází k posunu názorů členů skupiny směrem k extrému jako důsledek skupinové diskuse. Za příčinu skupinové polarizace je považována přesvědčovací komunikace, ostatní členové skupiny přinášejí nové argumenty nebo sociální srovnávání (přízpůsobení se názorům ostatních z důvodů dobré sebe prezentace).

Skupinová polarizace

Definice

Skupinové myšlení je typ uvažování, při kterém se skupina snaží minimalizovat vnitřní rozpory a konflikty za tu cenu, že odmítá kriticky analyzovat a zvažovat odlišné myšlenky.

„Groupthink“ vede k posílení jednoho typu myšlení, které obvykle určuje nějaká vyšší autorita, silná osobnost.

Jednota názorů má nejprve za následek vyšší sebevědomí celé skupiny, jež se projevuje jako morální nadřazenost nad každým, kdo v diskusích a konfliktech své porozumění teprve hledá. Skupina je nejen přesvědčena o tom, že její názor je správný, ale věří, že je lepší a spravedlivější. Taková víra skupině nejprve pomáhá, ale tím, jak se vzdaluje realitě, začíná ji brzdit. Kritičtí jedinci postupně odpadají a jiný názor se nemůže projevit.

Soudržnost a solidarita ve skupině se stává důležitější než reálné zvažování faktů. Groupthink může způsobit, že skupina (typicky výbor nebo velká organizace) učiní špatná nebo nerozumná rozhodnutí, o kterých by každý člen mohl individuálně usoudit, že nejsou moudrá.

Pojem byl zaveden I. Janisem v 80. letech jako reakce na rozhodnutí administrativy J. F. Kennedyho o invazi v Zátocě sviní na Kubě. Rozhodnutí vykonat tuto katastrofální vojenskou kampaň předcházela téměř jednomyslná dohoda prezidenta J. F. Kennedyho a jeho poradců. Tito poradci byli velmi podobní prezidentovi: bohatí, bílí muži z privilegiovaných rodin a mající univerzitní vzdělání. Generál David M. Shoup, tehdejší velitel námořní pěchoty, předpovídal neúspěch a obrovský počet obětí při invazi a žádal prezidenta, aby se do ní nepouštěl. Shoupova odborná rada byla poradci ignorována a skupinové rozhodnutí zahájit invazi skončilo s katastrofálními výsledky.

Všechny skupiny by měly vyžadovat taková opatření, díky nimž by se tomuto syndromu vyhnuly. Napomáhá tomu zahrnutí jednotlivců s různorodými zázemími do rozhodovacího procesu a ostře sebekritický pohled jednotlivců. Různorodější skupiny jsou tak schopny činit lepší rozhodnutí než skupiny homogennější.

Co podporuje skupinové myšlení: silná koheze skupiny, izolace skupiny od vnějšího světa a vysoká míra stresu.

Deindividuace

7.5.5 Deindividuace (odosobnění)

Je ztráta osobní identity ve skupině. To vede k takovému chování, kterého by se člověk sám bez přítomnosti dalších členů nedopustil, např. impulsivní a agresivní chování v davu. Deindividuace se projevuje snížením nebo ztrátou sebeuvědomění a menší sebekontrolou. Jedinec je poslušnější k normám skupiny. Příčiny tohoto jevu jsou skupinové emoční nabuzení, difúze odpovědnosti a fyzická anonymita.

Stanfordský vězeňský experiment

Stanfordský vězeňský experiment v roce 1971 realizoval Philip Zimbardo, který chtěl ověřit svou myšlenku, že chování člověka je determinováno prostředím a rolí, kterou v něm zaujme.

Studenti hráli dvě skupiny lidí: vězně a dozorce. Nikdo jim předem neřekl, jak mají své role hrát. Experiment se odehrával ve věrné napodobenině skutečné věznice. Studenti, kteří hráli vězně, velmi rychle podlehli apatii a poraženectví, zatímco studenti v roli dozorců začali být agresivní, vyhledávali konflikty, ponižovali „vězně“, činili jim různá příkoří. Po šesti dnech bylo nutno experiment ukončit, protože přísnost a krutost dozorců se velmi vystupňovaly. Příčinou chování dozorců nebyly jejich osobnostní vlastnosti, ale situace, ve které se ocitli, role, které hráli. Sami ze sebe byli šokováni a nevěřili, že by něčeho takového byli schopni. Jejich pojetí role bylo imitací rolí dozorců, které znali z filmů. Projevovali se nepoměrně hůře, než skuteční dozorcí vězňů; ti by takovým chováním riskovali vzpouru vězňů a vyhazov.

Obrázek č. 7: Stanfordský vězeňský experiment

Zdroj: www.prisonexp.org/

Tato studie mimo jiné ukazuje, že máme latentní povědomost o rolích: vystoupí na povrch tehdy, když máme příležitost je hrát. (N. Hayesová, 1998).

Popište vývoj některé Vaší vlastní (in group) skupiny.

Příklad

Úkol

Shrnutí

Náhodné seskupení lidí není v sociální psychologii považováno za sociální skupinu. **Sociální skupina** je vymezena společným cílem, interakcí, vzájemnou závislostí a percepcí vědomí My.

Sociální skupiny lze klasifikovat podle různých kritérií. Jedním z kritérií je **velikost skupiny**, podle velikosti dělíme skupiny na malé a velké. Nejvýznamnější skupinou pro socializaci jedince je **malá sociální skupina**. Dalším kritériem je **stabilita skupiny**, podle stability lze odlišit skupiny stále a přechodné. Podle **typu vazby** formální a neformální; podle **účasti** na členské a referenční; podle **participace** na vlastní a cizí a podle **priority** na primární a sekundární.

Každá skupina má svoji strukturu, kterou tvoří systém sociálních pozic členů skupiny, jejich role a normy ve skupině.

Ve velkých skupinách hrozí utváření podskupin, frakcí, které mohou mít destruktivní charakter.

Vývoj skupiny probíhá jako proces a má fáze: formování – orientace, bouření – konfrontace, normování – utváření pravidel, norem, výkonávání – výkon, udržení – rozpad.

Sociální skupina má vliv na členy skupiny. V oblasti výkonu je sociální vliv uskutečňován jako **sociální facilitace** a **sociální lenivost**; v oblasti rozhodování jako **skupinová polarizace** a **skupinové myšlení** (groupthink). Sociální vliv hraní rolí ve skupině může vést k **deindividuaci**, ztrátě sebeuvědomění a sebekontroly a v důsledku k chování, které neodpovídá morálním normám.

Otázky

1. Jaká kritéria odlišují sociální skupinu od sdružení osob, které nejsou sociální skupinou?
2. Jak se nazývá skupina s převažující osobní vazbou?
3. Jak na jedince působí pozitivní referenční skupina?
4. Jakým způsobem se ustavuje ve skupině neformální vůdce?
5. Ve které fázi vývoje skupiny dochází k boji o pozice?
6. Jak působí přítomnost druhých lidí ve skupině na výkon člena skupiny jako jednotlivce?
7. Co podporuje skupinové myšlení?
8. Jak se dá zabránit sociální lenivosti?

KAPIOLA 8: SOCIÁLNÍ NORMY A KONFORMITA

Cílem kapitoly je pochopit funkci norem v sociálních skupinách, vliv sociálních norem na členy skupiny a dále porozumět, jak se utváří chování jednotlivce ve skupině ve vztahu k normám a hodnotám, jak funguje sociální tlak.

Kulturně hodnotové vzorce, hodnotový systém, normy konvenční, institucionální, ideální, zvyky, obyčeje, mravy, tabu, svědomí, konformita.

Žádná společnost nemůže existovat bez pravidel, která regulují chování, bez norem. Jedinec si normy osvojuje v průběhu socializace. V normách společnost kodifikuje své hodnoty a jejich hierarchii, a aby mohl jedinec ve společnosti naplno existovat, musí se normám podřizovat a respektovat je.

Sociální normy jsou požadavky skupiny směrem ke členům skupiny. Každá skupina vyjadřuje v normách to, co očekává od svých členů a tato svá očekávání provází různými typy sankcí.

Normy se liší hlavně silou sociálního tlaku, který je uplatněn v jejich dodržení a mírou sankcí za jejich nedodržení.

Podstatou konformity je podrobení se jedince co do úsudku i co do chování skupinovému tlaku.

Normy jsou kulturně hodnotové vzorce a jsou-li **internalizovány** (zvnitřněny jedincem), stávají se součástí osobnosti a vystupují jako **hodnotová orientace**. V souhlase s takto internalizovanými normami provádíme hodnocení událostí a těmto normám podřizujeme individuální život.

Význam hodnotové orientace:

- Hodnotová orientace zjednodušuje život, není nutno nově hodnotit konkrétní situace, protože tato hodnocení již norma nabízí v hotové podobě
- Normy umožňují člověku ospravedlnovat své jednání
- Vytváří v člověku závazky a povinnosti
- Normy lze strukturovat podle jejich zaměření na normy obecné a specifické, podle jejich obsahu a závažnosti na normy konvenční, institucionální a ideální

8.1 Druhy norem

8.1.1 Normy obecné a speciální

Normy obecné jsou závazné pro všechny příslušníky společnosti (tabu, incest), **normy speciální** jsou závazné jen pro některou skupinu lidí (např. lékaři).

Cíle kapitoly

Klíčová slova

Sociální normy

Druhy norem

Normy se liší hlavně silou sociálního tlaku, který je uplatněn v jejich dodržení a mírou sankcí za jejich nedodržení.

8.1.2 Normy konvenční: zvyky a obyčeje

Tvoří nejširší oblast užívaných norem. Jsou důsledkem konvence, dohody, která obsahuje určitá požadovaná jednání pro určité situace běžného života. Jejich realizace má podobu sociálního rituálu. Konvenční normy mají nejasný původ a nedá se jasně zdůvodnit, proč se má člověk chovat určitým způsobem. Jejich legitimita je především v tradici.

Patří sem **zvyky a obyčeje**.

Zvyky

Zvyky mají sociální užitečnost. Zvyk zavazuje jedince v určité situaci určitým způsobem (např. uvolnění místa staršímu). Překročení zvyku nemá obvykle za následek trest, ale mohou se objevit pocity trapnosti, nespokojenosti sama se sebou.

Sankce za nedodržení zvyků jsou:

- **Vnější sankce** bývají obvykle ve formě posměchu, sociální distance, ironie.
- **Vnitřní sankce** se stanovují obtížněji: je to především určitý vnitřní pocit, který lze charakterizovat jako pocity nepatřičnosti, trapnosti

Zvyky jsou závislé na kultuře, ve které se používají, a historickém vývoji společnosti. Některé zvyky, v jedné kultuře obvyklé, se v jiné jeví jako komické. Středomořské národy používají velmi impulzivních projevů citů v mimice, artikulaci, hlase, které jsou zde přijímány jako vhodné. V našich kulturách, kde je vyžadována vyšší míra expresivní zdrženlivosti, působí tyto zvyky komicky a trapně.

Obyčeje

Obyčeje jsou normy, spjaté se silnějšími sankcemi, nelze je vždy jasně od zvyků odlišit.

Kriteriem při hodnocení obyčejů je už přívlastek **morální x nemorální**. Může jít o obyčeje ze všech oblastí života. Mnohé z obyčejů jsou např. morální, náboženské, i když náboženskou formu ztratily. Proto je někdy nesnadné obyčeje od sebe oddělit; i když se přikláníme k laickým obyčejům, často zapomínáme, že mají jinou tradici (vánoce). Vznik obyčejů bývá odvozován ze zvyků a to tak, že se zvyky častějším opakováním staly obyčeji. Častým a periodickým opakováním se pak i fixují.

**Normy
institucionální**

8.1.3 Normy institucionální

Jedná se o dodržování **zákonů a předpisů** daného řádu, i když nemusí být vždy psané (zvykové normy). Institucionální normy zajišťují všechny zásadní vztahy mezi lidmi. Označujeme je jako **právní normy** a jejich dodržování je vázáno **trestními sankcemi**. **Sociální pořádek**

není výsledkem nevědomých procesů, je stavem, který se opírá o určité předpisy a tyto tvoří pevný systém.

Pro institucionální normy je charakteristická jednoznačnost jejich původu. Pocházejí od jednotlivých osob, skupin osob, od státu. Obvykle známe jejich původce a tvůrce, Institucionální normy mají sloužit vědomě stanoveným účelům a dají se těmito racionálně zdůvodnit. Těmito znaky se také dá vysvětlit pojem instituce. Mluvíme o ní tam, kde zřetelně vystupuje znak organizace. V užším smyslu se jedná o instituci tehdy, když společnost pověří určité osoby plněním určitých sociálních funkcí (armáda, zdravotnictví, školství, zákonodárství atd.)

8.1.4 Vztah mezi konvenčními a institucionálními normami

V některých případech se mohou proti sobě postavit konvenční a institucionální (právní) normy. Většinou se vychází z předpokladu, že právní normy jsou něčím nařízeným z vnějšku, kdežto morální předpisy mají své důvody v hlubinách lidské psychiky. Vnitřní sankce morálních norem se mohou dostat do rozporu s vnějšími sankcemi právních předpisů. Pokud je jedinec postaven před nutnost volby, vychází obvykle z toho, které porušení normy je pro něj subjektivně citelnější.

Vztah mezi konvenčními a institucionálními normami je složitý. Vedle obyčejových norem, které se shodují s právními předpisy, mohou se objevit **problémy mezi právem a morálkou**. Antagonismus mezi morálními a právními normami může mizet tam, kde právní normy bude celá společnost akceptovat. Pokud jsou institucionální normy formulovány ve smyslu užitku celé společnosti, potom se nemusí dostávat do konfliktu s normami morálními. Do rozporu se mohou dostat i dvě normy institucionální, např. stát povolí rozvod manželství, církev nedovolí.

Zajímavý je vztah jedince k porušování právních norem. Faktory, kterými často jedinec racionalizuje odklon od dodržování právních norem je např. to, že zdůrazňuje věrnost ve vztahu k jiným lidem (podezřelý „zatlouká“, neprozradí své spolupachatele), prosazuje své pojetí správnosti a užitečnosti vlastních rozhodnutí (rodič týrá dítě, „aby z něj něco bylo“). Jedinec tohoto typu může sáhnout i abstraktnějším důvodům: tvrdí, že zákony nejsou morální, nadržují jedněm a nemusí se proto poslouchat.

V souvislosti se vztahem jedince a zákon se hovoří o tzv. **legálním svědomí** (od. lat. lex, legis= zákon): lidé dodržují zákony i tehdy, když nemají žádné obavy z trestu. Předpokládá se, že normální člověk má zpravidla určitý stupeň úcty k zákonům a toto jej vede k respektování bez ohledu na trestní sankce.

Tabu

8.1.5 Tabu

Zvláštním druhem jsou normy, označované jako **tabu**. Jedná o normy, které vyjadřují **velmi přísný zákaz**. Universálním tabu je incest. Freud uvažuje o účelnosti tabu právě v případě incestu.

Normy ideální

8.1.6 Normy ideální

Ideje jsou představy o nejvyšších hodnotách, které nejsou odvoditelné z jiných, jim nadřazených hodnot. Tato idea musí být hodnotou, která leží mimo osobní důležitost a individuální důležitost, protože ideje jako hodnoty nejsou prožívány jako hodnoty osobních zájmů, ale hodnoty smyslu.

Ideje mají charakter výzvy, která je adresována člověku a která říká, že něco má být proto, že je to dobré a která ho činí spoluzodpovědným za to, že bude uskutečněna. Nejčastěji zde figuruje představa boha, ale také představa svobody jako nejvyšší ideje.

Nejvyšší hodnoty se tedy vyjadřují idejemi a je jim přiznávána platnost ve smyslu racionálního poznání, přičemž se tato platnost nedá ani dokázat, ani vyvrátit. Jsou značně ovlivňovány city a méně jsou předmětem racionálního uvažování.

Ideální normy myšlenkově pojaté a jasně formulované požadavky chování, které vycházejí z idejí. Např. předpisy etiky možno považovat za ideální normy. Pokud jsou tyto normy vyvozeny z idejí a jsou kladeny jako platné pro nějakou skupinu lidí, shrneme je spolu s idejemi pod termín ideologie.

Internalizace norem

8.1.7 Internalizace norem

K internalizaci (zvnitřnění) norem dochází postupně v procesu socializace a tento proces je celoživotní. K internalizaci dochází pod vlivem vnějšího a vnitřního tlaku.

Vnější tlak:

Týká se hlavně obecných norem, tlak je prožíván jako zvenčí přicházející pomoc nebo jako zvenčí přicházející donucení.

Vnitřní tlak:

je skutečnost, že četné normy, především **konvenční a institucionální** zbavují člověka nutnosti a námahy aby sám hledal, jak se má v určité situaci zachovat a aby se sám rozhodoval, co učinit.

Pokud jsou obecné normy užívány jako pomoc zvenčí, přijímáme je napodobením. Přizpůsobení je společností požadováno i tehdy, jestliže jsou normy prožívány jako donucení a tlak. V tomto případě přizpůsobení užíváme termín konformita.

Sankce

8.1.7.1 Sankce

Tlak a donucení zvenčí pramení z užití určitých prostředků, které má společnost k dispozici, aby bylo zaručeno dodržování norem. Tyto

prostředky jsou označeny jako **sankce**. Sankce jsou základem společenské kontroly.

Sociální kontrolou rozumíme vliv, který je na jedince uplatňován různými racionálními i iracionálními prostředky.

Definice

Sankce původně představují trest za přestoupení normy, nově je pod ně zahrnuta i odměna za dodržování norem (**pozitivní sankce**). V běžném životě si pod termínem sankce obvykle představíme pouze odplatu za nedodržení platných norem. Sankce se mohou pojít s vlastními zájmy, ale většinou mají charakter sociální.

Sankce působí: okamžitě, jde o trest jako zpětnou vazbu na chování nebo perspektivně jako obava před trestem, pomluvou.

8.1.7.2 Veřejné mínění

Veřejného mínění je pokládáno za nejdůležitější faktor sociální kontroly. Každý společenský systém umožňuje v jistém rozmezí individualitu chování. Veřejné mínění se kryje s těmito možnostmi a odpovídá tomu, co je samozřejmé, běžné.

Nejmírnější negativní sankce, jako je **posměch** či **ironie** vystupují při **porušení konvenčních** norem. Významnější z hlediska míry negativních jsou již normy institucionální. Institucionální normy nemají jen skupiny, které normy dodržují, ale nezvykle tvrdé institucionální normy mají také kriminální gangy, vězňové, delinkventní skupiny.

Institucionální a ideální normy jsou internalizovány s menší samozřejmostí, než konvenční. Obecně platí, že normativně žádané očekávané chování, i když bylo původně provedeno čistě vnějškově a bez vnitřního angažování má tendenci působit i vnitřně a vyvolávat odpovídající postoje. Proto také, i když jsou normy spjaty s tresty, jejich dodržování není diktováno pouze obavou z trestu. Jedinec není sociálně kontrolován pouze zvenčí, ale také vnitřně na základě svých internalizovaných hodnot, které se projevují řadou forem, od pocitů hanby až po složitější jevy svědomí a především pocit viny.

Seřadte si vlastní žebříček hodnot, poté se zamyslete nad tím, jak prioritní hodnoty ovlivňují Vaše chování.

Úkol

8.2 Konformita

(z lat. *con-formis*, shodného tvaru, podoby)

Jakmile se jedinec stane členem skupiny, přebírá roli a status, začne podléhat skupinovému tlaku. Konformita je přizpůsobení se názorům, požadavkům, normám skupiny či společnosti, v níž člověk žije, a potlačení projevů vlastních. Různí autoři se shodují v tom, že určitá míra konformity je jedním z logických důsledků socializace a je

Konformita

podmínkou pro fungování společnosti.

Podstatou **konformity** je podrobení se jedince co do úsudku i co do chování skupinovému nátlaku. Toto podlehnutí vzniká z konfliktu mezi vlastním míněním jedince, které jej vede k chování, hodnocení a myšlení jedním směrem a míněním skupiny, která ho vedou jiným směrem. Pokud jedinec musí v nějaké skupině veřejně projevit svoje osobní přesvědčení k nějakému problému a toto jeho přesvědčení se značně odlišuje od projeveného názoru ostatních členů skupiny, pak se takový jedinec dostává do situace konfliktu. Může se setrvat na svém názoru a pak se stává **nezávislým** (resp. skupina ho může sankcionovat až exkomunikovat), anebo projeví svůj souhlas (podlehne ve vnitřním konfliktu tlaku zvenčí) a stane se **konformním**.

8.2.1 Nepravá a pravá konformita, opačná konformita

Při „nepravé, účelné“ konformitě jedinec navenek se skupinou souhlasí, ale v nitru si ponechává svůj vlastní názor. Zde může jedinec očekávat, že bude jen přechodná a nestálá, fungující pouze po dobu působení tlaku skupiny a jedinec má pak sklon navracet ke svému osobnímu náhledu v tom okamžiku, kdy tlak skupiny bezprostředně pomine nebo když on se od ní vzdálí.

Pravá konformita

Pravá konformita:

Jedinec dostává do souhlasu se skupinou jak zvenčí, tak i ve svém nitru. N. Hayesová (1998) uvádí stanovisko H. C. Kelmana, který identifikoval tři procesy, které mohou přispívat k sociální konformitě:

- **Vyhovění** (compliance): jdeme s davem, ale neměníme své vlastní názory.
- **Internalizace**: souhlasíme s tím, že názor většiny je správnější.
- **Identifikace**: změníme názory či stanoviska, abychom se podobali nějaké osobě, kterou respektujeme či obdivujeme.

Opačná konformita

Opačná konformita

Tak jako musíme činit rozdíly mezi různými typy konformity, tak musíme odlišovat o mezi druhy chování, které odolávají tlaku skupiny. D. Krech, R. S. Crutchfield a E. L. Ballachey (1968) hovoří o **opačné konformitě**. Takový případ nastane, když skupině někdo aktivně odporuje, oponuje, je negativistický, nepřátelský, když s ní živelně nesouhlasí. Takový jedinec nejen odporuje tomu, aby se jeho úsudky ubíraly směrem ke skupině; směřují k tomu, že přímo odpuzují skupinová stanoviska. Takový jedinec se může dostat až tomu, že zavrhuje mínění skupiny i tehdy, když ví, že skupina má pravdu.

Nezávislý jedinec si vytváří své vlastní mínění, přičemž si ponechává možnost „ke skupině se přidat nebo jí opustit“ právě podle toho, co mu diktuje jeho vlastní instinkt. Tedy : nezávislý člověk ani přehnaně

nepodléhá tlaku skupiny, ani přehnaně nepodléhá silám, které by jej od ní odcizovaly.

8.2.2 Experimentální měření a výzkum konformity

Solomon Asch v roce 1951 zkoumal vliv tlaku skupiny na odpovědi jedince týkajících se délky zobrazovaných čar. 74% účastníků testu podlehl tlaku skupiny a odpovědělo očividně chybně.

Šokující výsledky přinesl experiment **S. Milgrama**, který zkoumal poslušnost lidí vůči autoritě. Odhalil, že velká část lidí zachová poslušnost vůči autoritě, i když je to v konfliktu s jejich svědomím.

Asch skupinám studentů zadal následující instrukci (dle D. Krech, **Crutchfield a Ballachey**, 1968, str. 560):

Experiment

Při této úloze půjde o rozlišení délky čar. Na levé kartě je jedna čára, na pravé jsou tři rozdílné délky. Jedna z trojice čar napravo je stejně dlouhá, jako ta samostatná vlevo. Vaším úkolem po 12 pozorováních je určit, která to je. V sedmi až devítičlenných skupinách měl Asch své spojence v tom smyslu, že předem dostali návod, aby jednomyslně dali nesprávnou odpověď na určitý úsudek v řadě. Pokus byl zařízen tak, aby nepoučená osoba („naivní subjekt“) seděla na konci řady a projevila svůj úsudek až po všech těch, se kterými byl experimentátor domluven. Nepoučená osoba se tak dostala do situace, ve které její správné odpovědi na určité kritické úlohy byly protichůdné odpovědím jednomyslné většiny. Pokud osoby postupovaly bez vnějšího tlaku, o samotě, neudělaly ani jednu chybu. 123 nepoučených studentů se podrobilo 12 kritickým úsudkům. Z celého počtu odpovědí jich bylo chybně 74%. Došlo ke konfrontaci individuálního úsudku se skupinovým v neprospěch individuálního. Byly zjištěny vyhraněné individuální rozdíly v odpovědích na nátlak většiny; od úplné nezávislosti na skupině u některých jedinců až po úplné podlehnutí ve všech 12 kritických úsudcích. Po každém sezení se s nepoučenou osobou konalo interview. Ani jedna pokusná osoba neuvedla, že by si nepovšímla názoru většiny. Neshoda jejich individuálního názoru s názorem většiny dovedla většinu pokusných osob do těžkostí, jejichž příčinu hledali v sobě, pochybovali o vlastním úsudku, ne o úsudku většiny. Většina pokusných osob uvedla, že „toužila“ po tom, aby byla ve shodě s většinou. Většině z nich chybělo povědomí, že jsou zajedno se skupinou. Často se zmiňovali o tom, že si uvědomovali, jak se většině mohou jevit jako divní a nemožní. Ti, kteří nepodlehli, obvykle vypovídali, že: „měl jsem tajný strach, že jsem tomu nerozuměl a že se můžu mýlit; měl jsem strach z toho, že jsem nerovnocenný. Je daleko příjemnější, když je člověk ve shodě s ostatními“. Jiní říkali: „nemohu popřít, že jsem měl občas dojem, že musím se svým názorem přestat a jít s ostatními“. Nebo: „cítíl jsem se hrozně špatně, všechno šlo proti mně; cítil jsem se znepokojený, zmatený, vyobcovaný a odloučený od druhých. Vždycky, když jsem projevil svůj nesouhlas se skupinou, začal jsem se divit, že jim nepřipadám směšný.“

Shrnutí

Sociální normy jsou požadavky skupiny směrem ke členům skupiny a liší se silou sociálního tlaku, který je uplatněn v jejich dodržení a mírou sankcí za jejich nedodržení.

Normy mají podobu hodnot a v osobnosti člověka se uplatňují jako **hodnotová orientace**.

Sociální normy lze klasifikovat na **normy obecné a speciální**, nebo na normy **konvenční, institucionální a ideální**. Zvláštní forma norem je **tabu**.

Podstatou konformity je podrobení se jedince co do úsudku i co do chování skupinovému tlaku. **Pravá konformita** je vnitřní a vnější přizpůsobení se normám skupiny.

Nepravá konformita vzniká, když jedinec uznává normy skupiny navenek, po dobu působení tlaku skupiny, ale v nitru si ponechává svůj vlastní názor.

Opačná konformita je, když jedinec činí pravý opak, než se od něj ve skupině na základě norem očekává.

Otázky

1. Jaký význam má pro člověka hodnotová orientace?

Je člověk s opačnou konformitou skutečně nezávislý na skupině?

2. Jak se chová člověk s nepravou konformitou?

ZÁVĚR

Textová studijní opora obsahuje **úvodní kapitoly ze sociální psychologie** a jejím cílem je seznámit čtenáře se **základními pojmy**, se kterými sociální psychologie pracuje. Je myšlena jako první část textů, které budou dále pokračovat. Neobsahuje další témata, jako je sociální percepce a chyby ve vnímání druhých lidí, postoje, předsudky a stereotypy, atribuce. **Problematika motivace a komunikace** se prolíná také s jinými disciplinami psychologie a je pro čtenáře dostupná v jiných textech z psychologie.

Pro porozumění sociálním jevům a sociálním situacím je třeba **propojit poznatky ze všech odvětví psychologie**, zejména z psychologie obecné a psychologie osobnosti a z vývojové psychologie. Je také nutné, aby si čtenář doplnil informace z textu čtením odborné literatury. Tak získá ucelenější náhled na předloženou problematiku a dokáže se orientovat v sociálních situacích v běžném i profesionálním životě.

V **sociálních interakcích** a v mezilidských vztazích je vždy co zkvalitňovat a kultivovat. Uvědomění si poznatků a porozumění teoriím o funkci sociálních jevů může pomáhat čtenářům pochopit chování druhých lidí. Jestliže člověk rozumí chování druhých lidí, necítí se jimi ohrožen a frustrován a neprodukuje agresivní způsob reagování. Pochopení a empatie je sociální dovednost důležitá pro život a na jejím začátku stojí poznatek, informace o sociálním bytí.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- HEWSTONE, M., STROEBE, W. *Sociální psychologie: moderní učebnice sociální psychologie*. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-736-7092-5.
- NAKONEČNÝ, M. *Sociální psychologie*. Praha: Academia, 1999. ISBN 80-200-0690-7.
- VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I. *Sociální psychologie*. Praha: ISV - nakladatelství, 1997. ISBN 80-85866-20-X.
- VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I. *Aplikovaná sociální psychologie*. Vyd. 1. Praha: Portál, 1998. 383 s. ISBN 80-7178-269-6.
- VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I. *Aplikovaná sociální psychologie II*. Praha: Grada, 2001. ISBN 80-247-0042-5.
- KOMÁRKOVÁ, R., SLAMĚNÍK, I., VÝROST, J. *Aplikovaná sociální psychologie III*. Praha: Grada, 2001. ISBN 80-247-0180-4.
- ŘEZÁČ, J. *Sociální psychologie*. Brno: Paido - edice pedagogické literatury, 1998. ISBN 80-85931-48-6.
- KOHOUTEK, R. *Sociální psychologie*. Brno, 2004. 215 s. ISBN nepřiděleno.
- NAKONEČNÝ, M. *Sociální psychologie organizace*. Praha: Grada, 2005. ISBN 80-247-0577-X.
- LAŠEK, J. *Kapitoly ze sociální psychologie*. I. Hradec Králové: Gaudeamus, 2003. 115 s. ISBN 80-7041-533-9.
- PAPICA, J. *Metody sociálně psychologického výzkumu*. Praha: SPN, 1974.
- FREUD, S. *Přednášky k úvodu do psychoanalýzy*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 1997. ISBN 80-901601-9-0.
- FREUD, S. *Totem a tabu*. Praha: Práh, 1991. ISBN 80-7252-006-7.
- HAYESOVÁ, N. *Základy sociální psychologie*. Praha: Portál 1998, 2002, 2005, 2007. ISBN 978-80-7367-283-6.
- KRECH, D., CRUTCHFIELD, R. S., BALLACHEY, E. L. *Člověk v společnosti*. Bratislava: SAV, 1968.
- ATKINSONOVÁ, R. L., ATKINSON, R. C., SMITH, E. S., BEM, D. J., NOLEN-HOEKSEMA, S. *Psychologie*. Praha: Viktoria Publishing, 1995. ISBN 80-85605-35-X.
- HELUS, Z. *Úvod do sociální psychologie*. Praha: Univerzita Karlova v Praze Pedagogická fakulta, 2001. ISBN 80-7290-054-4.
- HELUS, Z. *Sociální psychologie pro pedagogy*. Praha: Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1168-3.
- MAREŠ, J., KŘIVOHLAVÝ, J. *Komunikace ve škole*. Brno: MU, 1995. ISBN 80-210-1070-3.
- KRATOCHVÍL, S. *Základy psychoterapie*. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-179-7.

Název	SOCIÁLNÍ PSYCHOLOGIE
	Textová studijní opora
Autor	PhDr. Drahomíra Oudová, Ph.D.
Druh	Textová studijní opora
Vydavatel	Česká zemědělská univerzita v Praze, Institut vzdělávání a poradenství
Tisk	Reprografické studio PEF ČZU v Praze
Náklad	350 výtisků
Počet stran	84
Vydání	první

Za věcnou a jazykovou správnost díla odpovídá autor.

Publikace vznikla v rámci projektu OPPA Sirius.

ISBN 978-80-213-2457-2

© Česká zemědělská univerzita v Praze, Institut vzdělávání a poradenství
Evropský sociální fond
Praha a EU – Investujeme do vaší budoucnosti